

HET SPANNINGSVELD VAN DE REPRODUCTIEVE GEZONDHEIDSZORG: VROEDVROUWEN, ARTSEN EN ACHTERWAARSTERS IN OOST- EN WEST VLAANDEREN TIJDENS DE 19DE EEUW

- *Christa Matthys en Soetkin Gryson* -

“De vrijdag voor de jaarmarkt in den morgen verzorgde ik de vrouw van Joseph Basteels op de beestemarkt alhier die in het kinderbed was en die door Sidonie Baro verlost geweest was”¹. Aan het woord is Marie Van Ranst, een 61-jarige *achterwaarster* uit Nevele in 1896. Marie verleende kraamzorg aan pas bevallen dorpsvrouwen, hoewel zij geen opleiding in de vroedkunde had genoten. Ze getuigde in de infanticidezaak rond Florence Baro, die samen met haar zussen beschuldigd werd van moord op haar pasgeboren zoon. Eén van die zussen is Sidonie, al zestien jaar *gediplomeerde vroedvrouw*. Het citaat toont dat er bij de bevalling van mevrouw Basteels een taakverdeling bestond tussen Marie en Sidonie inzake de zorg voor de jonge moeder. Dit gaat in tegen het overheersende beeld in de literatuur, waarin vroedvrouwen en achterwaarsters voornamelijk als concurrenten worden beschouwd.

1. Zaak tegen Florence, Sidonie en Marie Baro – Dendermonde 1896 (Rijksarchief Gent [hierna: RA Gent], *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 726, dossiernr. 7533).

Tijdens de 19de eeuw werden gediplomeerde vroedvrouwen door de artsenij en de overheid in de gebieden van het huidige België beschouwd als exponenten van medicalisering en modernisering in de strijd tegen de hoge zuigelingensterfte. Door een verbod op het begeleiden van bevallingen zonder erkend diploma werden de traditionele achterwaartsters, van wie de kennis enkel stelde op ervaring, naar de illegaliteit verdreven. Toch bleven zij tot het begin van de 20ste eeuw actief. Deze bijdrage wil aan de hand van een studie *from below* een bescheiden aanzet leveren tot een beter begrip van de maatschappelijke verhouding tussen vroedvrouwen, achterwaartsters, hun klanten en de geneesheren. Aan de hand van getuigenverklaringen in gerechtelijke dossiers rond kindermoord en onwettige uitoefening van de vroedkunde, onderzoeken wij enkele onderliggende dynamieken van het medicaliseringsproces en nuanceren wij de dichotomie tussen de moderne vroedvrouw en de traditionele achterwaartster die al te vaak wordt verondersteld.

1. De gediplomeerde vroedvrouw als agent van medicalisering

Vanaf de 18de eeuw vond in West-Europa een proces van medicalisering plaats. Geneeskunde werd een wetenschap, gebaseerd op empirisch en experimenteel onderzoek in plaats van louter op over-

levering van theoretische kennis. In het medische discours werden bovendien steeds meer aspecten van menselijk welzijn gedefinieerd in termen van 'ziekte' of 'gezondheid' en bijgevolg onder de bevoegdheid van geneesheren geplaatst². Zwangerschap en bevalling zijn daarvan een voorbeeld: "Pour les chirurgiens-accoucheurs du XVIIIème siècle, l'accouchement devient un acte médical et la femme en couches une malade qu'il faut traiter comme telle"³. Een houding waarbij zwangerschap en bevalling werden beschouwd als een medisch risico, rechtvaardigde medische interventie⁴. Een terugkerend argument van de artsen in het streven naar een grotere inmenging in de geboortepraktijk was dan ook het streven naar de inperking van de zuigelingensterfte⁵. Tot 1900 schommelde de zuigelingensterfte in Oost- en West-Vlaanderen tussen 150 en 250 per duizend geboorten, wat betekende dat tot een kwart van de kinderen de eerste verjaardag niet haalde⁶. Volgens sommige artsen lag het gebrek aan geschoolde vroedkundigen aan de basis van deze excessieve sterfte. Ongepast ingrijpen door gebrek aan hygiënische en medische kennis zou de oorzaak zijn van vele overlijdens. Eind 18de eeuw drongen verscheidene artsen daarom aan op een betere vorming van vroedvrouwen zodat zij de sanitaire voorschriften zouden kennen en toepassen⁷. Een eeuw later werden vroedvrouwen zelfs beschouwd als de ideale verspreider van kennis over hygiëne en adequate kinderverzorging bij de ouders⁸.

2. KAREL VELLE, *De nieuwe biechtvaders: de sociale geschiedenis van de arts in België*, Leuven, 1991, p. 11.

3. JACQUES GÉLIS, "L'accoucheuse rurale au XVIIIème siècle: transformations du rôle d'une intermédiaire entre culture rurale et culture urbaine", in Daniel Roche (red.), *Les intermédiaires culturels*, Paris, 1981, p. 127-140, p. 135; SOFIE DE GRAEVE, "Gefnuikte zelfstandigheid: vroedvrouwen en verpleegsters in de marge van de vrije beroepen", in LEEN VAN MOLLE en PETER HEYRMAN (red.), *Vrouwenzaken-zakenvrouwen: facetten van vrouwelijk zelfstandig ondernemerschap in Vlaanderen 1800-2000*, Gent, 2001, p. 139-155 p. 145.

4. EDWIN VAN TEIJLINGEN e.a., "General introduction to midwifery and the medicalization of childbirth: comparative perspectives", in EDWIN VAN TEIJLINGEN e.a. (red.), *Midwifery and the medicalization of childbirth: comparative perspectives*, New York, 2004, p. 1-4 p. 1-2.

5. ROBERT WOODS, "Medical and demographic history: inseparable?", in *Social History of Medicine*, nr. 20, 2007, p. 483-503, p. 492.

6. ISABELLE DEVOS, *Allemaal beestjes: mortaliteit en morbiditeit in Vlaanderen, 18de-20ste eeuw*, Gent, 2006, p. 35 en 43; GODELIEVE MASUY-STROOBANT, "La surmortalité infantile des Flandres au cours de la deuxième moitié du XIXe siècle: mode d'alimentation ou mode de développement?", in *Annales de démographie historique*, 1983, p. 231-256.

7. F. LEROY en J. DEROOVER, "L'organisation de l'enseignement et de la pratique de l'obstétrique dans nos contrées, avant 1815 (première partie)" in *Revue médicale de Bruxelles*, nr. 26, 2005, p. 529-534 p. 531-532.

8. GONZAGUE PLUVINAGE, "La profession de sage-femme en Belgique au XIXe siècle: de l'accoucheuse traditionnelle à l'auxiliaire médicale", in *Sextant*, nr. 23-24, 2007, p.177-196, p. 187. Pluvinage verwijst hier naar het *Rapport de la Commission médicale locale de Mons sur ses travaux* uit 1898.

Vóór 1700 was bevallen in de meeste West-Europese regio's een vrouwenaangelegenheid en een kwestie van wederkerige solidariteit binnen de lokale gemeenschap: bij een bevalling waren meerdere buurtvrouwen aanwezig om de kraamvrouw bij te staan⁹. De vroedvrouw nam in dit gebeuren een regisserende rol op zich en werd hiervoor doorgaans vergoed. Deze vrouw, die door ervaring autoriteit en autonomie genoot in de context van een exclusief vrouwelijk collectief gebeuren kan men beschouwen als de *traditionele vroedvrouw*¹⁰. Door de medicalisering van zwanerschap en geboorte werd de onafhankelijkheid van vroedvrouwen stevig ingeperkt. Dit verliep in de gebieden van het huidige België in verschillende fases:

1. 1700-1803: tijdens de 18de eeuw uitte de medicalisering van geboorte zich in eerste instantie in een toenemend aantal interventies door mannelijke medici en een frequenter gebruik van instrumenten. In Gent, bijvoorbeeld, steeg het aantal chirurgijns-accoucheurs¹¹ tussen 1770 en 1800 gestaag van 3 naar 28, terwijl het aantal vroedvrouwen vrij stabiel bleef tussen 5 en 7¹². Dit is in lijn met internationale tendensen: in Engeland, bijvoorbeeld, kregen 18de-eeuwse vroedvrouwen af te rekenen met stevige concurrentie van de zogenaamde 'men-midwives' en in de Noordelijke Nederlanden trachtten vroedmeesters al sinds de 17de eeuw hun positie te consolideren¹³. Daarnaast werden initiatie-

ven genomen door enkele centrumsteden om vrouwelijke vroedkundigen beter op te leiden en hun handelsbekwaamheid te controleren. Zo gaf de bekende Parijse vroedvrouw Mme. De Coudray in 1775 een opleiding aan lokale vroedvrouwen in leper en werkte Brugge zelfs al vanaf de 17de eeuw met een systeem van erkende vroedvrouwen, van wie de kennis en competenties werden getest¹⁴. Deze ontwikkelingen zijn in lijn met internationale tendensen.

2. 1803-1914: tijdens de 19de eeuw werden, vanaf de Franse Tijd, lokale reglementeringen vervangen door een nationaal wettelijk kader, waarin de uitoefening van de vroedkunde aan strikte voorwaarden werd onderworpen. Vroedvrouwen kwamen onder de controle van het geneesherenkorps en zagen hun bevoegdheden beperkt tot het begeleiden van natuurlijke bevallingen. Het terugdringen van het takenpakket van vroedvrouwen deed zich ook elders in Europa voor, maar nam verschillende gedaantes aan. In Engeland, bijvoorbeeld, ontbraken tot laat in de 19de eeuw duidelijke reguleringen, waardoor vroedvrouwen naar de marge van de medische beroepswereld werden verdrongen¹⁵. Maar ook in de gebieden die sinds de Franse tijd een duidelijke wetgeving kenden, waren de gevolgen voor vroedvrouwen verschillend. In Nederland organiseerden vroedvrouwen zich al tijdens de 19de eeuw in vakorganisaties

9. GÉLIS, "L'accoucheuse rurale", p. 128.

10. ADRIAN WILSON, "Participant or patient? Seventeenth century childbirth from the mother's point of view", in ROY PORTER (red.) *Patients and practitioners: lay perceptions of medicine in pre-industrial society*, Cambridge, 1985, p. 129-144, p. 130 en 135.

11. Een chirurgijn had, in tegenstelling tot een geneesheer, geen academische vorming genoten. Hij was eerder een ambachtsman die uit praktijkervaring puurde, terwijl geneesheren een louter theoretische universitaire opleiding kregen. Met de wet van 10 maart 1803 (zie verder) kwam hierin verandering: chirurgie werd een integraal onderdeel van de opleiding van geneesheren. De chirurgijn verdween van het toneel en werd vervangen door 'gezondheids officieren' die net zoals vroedvrouwen onder medisch toezicht kwamen en zich vooral richtten op het invullen van de behoeften van de arme en de plattelandsbevolking. Zie: CARL HAVELANGE, *Les figures de la guérison (XVIIe-XIXe siècles): une histoire sociale et culturelle des professions médicales au pays de Liège*, Liège, 1990.

12. C. BRUNEEL, "L'aurore de la médicalisation dans les Pays-Bas autrichiens", in *Annales de la Société belge d'histoire des hopitaux et de la santé publique*, nr. 28, 1993, p. 3-33, p. 29.

13. Voor Engeland, zie: JEAN TOWLER en JOAN BRAMALL, *Midwives in history and society*, London, 1986, p. 99-134. Voor de Noordelijke Nederlanden: HELEN ADELHEID VAN DER BORG, *Vroedvrouwen: beeld en beroep. Ontwikkelingen in het vroedvrouwschap in Leiden, Arnhem, 's Hertogenbosch en Leeuwarden, 1650-1865*, Wageningen, 1992.

14. LEROY en DEROOVER, "L'organisation de l'enseignement", p. 530.

15. TOWLER en BRAMALL, *Midwives in history...*, p. 135-176.

en konden op die manier een relatief autonome positie binnen de medische praktijk claimen¹⁶. In het latere Frankrijk en België, vervulden vroedvrouwen een eerder intermediaire rol. Als tussenpersonen tussen de artsen en het volk werden zij gezien als verspreiders van medicalisering onder de bevolking. De wetgeving van de 19de eeuw bepaalde aldus dat slechts één type verloskundige, de geschoolde, *moderne vroedvrouw* legitimiteit had. Haar *traditionele tegenhanger*, de *achterwaarster*, werd naar de illegaliteit verdrongen, maar verdween desondanks niet onmiddellijk van het toneel¹⁷. Omdat ons onderzoek zich in deze tweede fase van medicalisering situeert, wordt de wetgeving sinds 1803 hieronder diepgaander besproken.

3. 1918-40: in het interbellum raakte de medicalisering van geboorte in een stroomversnelling: in nagenoeg alle West-Europese landen vond een omslag plaats van thuisbevalling naar ziekenhuisgeboorte als dominante geboortepraktijk. De veranderingen bleven gedragen door de medische wetenschap en de overheid. Door toegenomen kennis rond sterilisatietechnieken daalde de zuigelingensterfte drastisch wat het vertrouwen in medisch ingrijpen ten goede kwam¹⁸. De ontwikkeling van de sociale zekerheid droeg verder bij aan de toename van het aantal institutionele geboorten door een financiële tegemoetkoming aan wie in een materniteit beviel¹⁹. Met de achterwaarster werd definitief komaf gemaakt door enkel

bevallingen geassisteerd door geschoolde vroedvrouwen te vergoeden. Pas in deze periode ontstonden in België ook de eerste vakorganisaties voor vroedvrouwen²⁰.

In dit artikel staat de tweede fase van medicalisering centraal. Tijdens deze fase werden de opleidingsvoorwaarden en het takenpakket van vroedvrouwen juridisch vastgelegd. Inhoudelijk bouwden de maatregelen voort op eerdere lokale initiatieven. Het grote verschil met de voorgaande periode zat hem in het feit dat het beleid nu werd uitgetekend op staatsniveau. Een eerste belangrijke stap in dit proces werd gezet tijdens de Franse Tijd met de wet van 10 maart 1803 (19 ventôse XI), die verbood de vroedkunde te beoefenen indien men niet deelnam en slaagde voor een door de overheid ingericht examen²¹. De voorwaarden tot uitoefening van een medisch beroep en de respectievelijke bevoegdheden van artsen, apothekers en vroedvrouwen werden nog strikter afgebakend in de kaderwet van 12 maart 1818 van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en het Koninklijk Besluit van 31 mei 1818²². Vroedvrouwen werden nu verplicht een theoretische opleiding te volgen. Enkel wie de officiële opleiding had genoten, kwam in aanmerking voor een getuigschrift dat de toelating gaf om een medisch beroep uit te oefenen. De beoordeling van bekwaamheid en het afleveren van getuigschriften voor uitoefenaars van specifieke medische beroepen gebeurde na examen voor de provinciale commissie voor geneeskunde. Deze provinciale commissies wer-

16. M.J. VAN LIEBURG en HILARY MARLAND, "Midwifery regulation, education and practice in the Netherlands during the nineteenth century", in EDWIN VAN TEIJLINGEN e.a. (red.), *Midwifery and the medicalization of childbirth: comparative Perspectives*, New York, 2004, p. 296-317 p. 127-143.

17. Er moet opgemerkt worden dat voor 1800 ook al variatie bestond binnen de populatie verloskundigen. In de Noordelijke Nederlanden zijn al vanaf de 17de eeuw statistieken beschikbaar van verschillende 'types' vroedvrouwen, gaande van stadsvrouwen die erkend en opgeleid waren tot vrouwen die zonder enige opleiding praktiseerden. Zie: VAN DER BORG, *Vroedvrouwen: beeld en beroep*. Het fenomeen van de geschoolde vroedvrouw bleef tot de 18de eeuw echter veelal beperkt tot stedelijke regio's.

18. DEVOS, *Allemaal beestjes*, p. 34.

19. DE GRAEVE, "Gefnuikte zelfstandigheid".

20. J. DEROOVER en F. LEROY, "L'organisation de l'enseignement et de la pratique de l'obstétrique dans nos contrées (en particulier à Bruxelles) au XIXème siècle (seconde partie)", in *Revue médicale de Bruxelles*, nr. 27, 2006, p. 54-60 p. 54-60.

21. Loi relative à l'exercice de la médecine, 19 ventôse an XI, *Pasinomie*, 1e série, nr. 1, p. 12-15.

22. Loi réglant tout ce qui est relative à l'exercice des différentes branches de l'art de guérir, 12 maart 1818, *Pasinomie*, 2e série, nr. 4, p. 343; Arrêté royal portant règlement concernant la surveillance sur l'art de guérir, *Pasinomie*, 2e série, nr. 4, p. 247.

den de belangrijkste organen voor de organisatie van en het toezicht op de geneeskunde binnen hun grondgebied. De specifieke bevoegdheden van vroedvrouwen werden bovendien sterk ingeperkt en ondergeschikt gemaakt aan die van artsen. Artikel 2 van het KB bepaalde, bijvoorbeeld, dat vroedvrouwen enkel nog natuurlijke verlos-singen mochten verrichten “welke door de natuur bewerkt of door den hand ten uitvoer” werden gebracht. Het gebruik van instrumenten was verboden. Van zodra er moeilijkheden optraden bij de bevalling, diende een arts geroepen te worden. De wetgeving van 1818 zorgde niet alleen voor een juridische grondslag inzake de taakverdeling tussen geneesheren en vroedvrouwen, maar bepaalde tevens dat wie ongediplomeerd vroedkundige activiteiten uitoefende, vervolging riskeerde. Artikel 19 van de wet bepaalde dat personen die zonder getuigschrift “een tak der geneeskunst” uitoefenden, daarvoor konden gestraft worden met een boete of een gevangenisstraf tot een jaar. Niet-gecertificeerde vrouwen die bevallingen begeleidden konden dus gerechtelijk vervolgd worden. Met deze wet ontstond dus een duidelijk onderscheid tussen vroedvrouwen (gediplomeerd) en achterwaarsters (relict van de traditionele vroedvrouw)²³. Voordien waren ‘vroedvrouw’ en ‘achterwaarster’ nagenoeg synoniemen, maar vanaf 1818 werd het traditionele, op ervaring gestoelde vroedvrouwenbestaan illegaal. In de loop van de 19de eeuw vond een verdere reglementering plaats: het Koninklijk Besluit van 6 januari 1823 regelde de oprichting van vroedvrouwenscholen en in het KB van 30 december 1884, werden de toelatings- en opleidingsvoorwaarden voor vroedvrouwen verzwaard²⁴.

In de gebieden die eind 18de eeuw onder Franse overheersing kwamen, werden vroedvrouwen door de medische en nationale autoriteiten gezien als mogelijke agenten van medicalisering, voornamelijk bij de arbeidersklassen en op het platteland: “A une époque ou la maladie comme l’accouchement se vivent à domicile, l’Etat et les autorités médicales voient dans ces praticiennes de second ordre un avant-poste de la médicalisation”²⁵. Ze vervulden een rol als culturele tussenpersoon, die enerzijds een gedegen en moderne medische basisopleiding hadden genoten en anderzijds de traditionele regisserende rol uitoefenden bij bevalingen²⁶. Vroedvrouwen werden als vertrouwenspersonen tijdens de intiemste levensmomenten van brede bevolkingslagen uitermate geschikt geacht om kennis over hygiëne en gezondheidszorg te verspreiden. Toch geven medische publicaties aan dat deze medicaliseringsmissie moeizaam verloopt: in de loop van de 19de eeuw wordt er nog geregeld geklaagd over onbekwame vroedvrouwen en concurrentie door achterwaarsters.

II. Vroedvrouwen, artsen en achterwaarsters: concurrenten rond het kinderbed?

De 19de-eeuwse medische geschriften suggereren dat het vervangen van traditionele geboortepraktijken door een moderne, gemedicaliseerde aanpak moeizaam verliep. De vroedkundige praktijk in de 19de eeuw is echter nog maar weinig onderzocht op basis van andere bronnen. De huidige beeldvorming over vroedvrouwen is bijgevolg sterk beïnvloed door de officiële berichtgeving

23. Hoewel dit onderscheid niet absoluut is, wordt deze terminologie ook gehanteerd in onze bronnen (de benaming kraambewaarder werd ook als synoniem voor achterwaarster gebruikt). In deze bijdrage gebruiken wij de term vroedvrouw steeds voor de wettelijke vroedvrouw en de term achterwaarster voor haar illegitieme collega. ‘Traditionele vroedvrouw’ wordt occasioneel wel gebruikt als synoniem voor achterwaarster.

24. Arrêté royal approuvant règlement sur l’organisation des écoles de l’enseignement pour les chirurgiens et sages femmes et sur le nombre de ces dernières, *Pasinomie*, 2e série, nr. 7, p. 252; Arrêté royal approuvant les programmes des examens à subir pour l’obtention du certificat de capacité de dentiste, de drogiste et de sage-femme, *Pasinomie*, 4e série, nr. 9, p. 473.

25. PLUVINAGE, “La profession de sage-femme”, p. 180.

26. GÉLIS, “L’accoucheuse rurale”, p. 133 e.v.

van artsenverenigingen uit die tijd²⁷. De provinciale medische commissies stelden onder andere vast dat er vooral op het platteland een tekort bleef bestaan aan geschoolde vroedvrouwen²⁸. Dat hield, volgens hen, onder andere verband met concurrentie door achterwaarsters²⁹. Verschillende bestuursorganen beklagden zich doorheen de 19de eeuw over deze situatie³⁰. Deze ideeën werden opgepikt in de literatuur en vaak geïnterpreteerd als een strijd tussen traditie en moderniteit, die vooral op het platteland moeizaam verliep. Pluvinage stelt: “A la fin du XIXe siècle, les populations du plat pays restent attachées à certaines formes et pratiques de leur culture et les matrones subsistent. De nombreuses résistances freinent l’implantation de la modernité médicale dans les campagnes, récalcitrantes au changement. C’est pourquoi de nombreuses sages-femmes diplômées ne parviennent pas à s’intégrer dans les liens de sociabilité de nombreuses communautés rurales, ou n’y parviennent qu’au prix d’éprouvantes difficultés”³¹. Toch werden maar weinig achterwaarsters gerechtelijk vervolgd. Volgens historicus Karel Velle was immers maar moeilijk te bewijzen dat zij meer hadden gedaan dan de bevalling bijgewoond³². Achterwaarsters waren ook sterk verankerd in de lokale gemeenschap en konden rekenen op een brede achterban.

Volgens de gangbare literatuur waren de achterwaarsters, vertegenwoordigers van de *traditionele vroedvrouwenpraktijk*, dus in de eerste plaats

concurrenten van de moderne, gediplomeerde vroedvrouwen. Zij vormden aldus een rem op de medicalisering. Maatschappelijke moderniseringsprocessen zijn evenwel zelden rechtlijnig. Pluvinage waarschuwt voor een te simplistisch beeld: “Toutefois, il serait faux de vouloir schématiser la pratique des accouchements par les femmes au cours du XIXe siècle à une lutte, évidemment simplificatrice des processus historiques, entre la sage-femme diplômée et la matrone illégale, comme les deux représentantes de deux cultures qui s’opposent”³³. Ze stelt dat ook vele gecertificeerde vroedvrouwen sterk verankerd waren in de lokale, traditionele plattelandscultuur en dat een korte medische opleiding niet volstond voor een volwaardige ‘medische acculturatie’. Dat het fenomeen van de ongeschoolde achterwaarster vooral op het platteland voorkwam, zou ook te maken hebben met de lagere medische bezettingsgraad op het platteland³⁴.

Op basis van de literatuur lijkt het erop dat de tweede fase van de medicalisering van geboorte een woelig verloop kende. Hoewel de wettelijke bepalingen inzake de uitoefening van de vroedkunde sinds 1803 duidelijk waren, ondervond de belangrijkste exponent van de medicalisering, de gediplomeerde vroedvrouw, nog steeds concurrentie van ongeschoolde, illegale achterwaarsters. Verschillende andere bronnen bevestigen dat achterwaarsters tot de eerste helft van de 20ste eeuw actief bleven in België, vooral op het platteland

27. DE GRAEVE, “Gefnuikte zelfstandigheid”, p. 145; VELLE, “De vroedvrouw”, p. 91; CHRIS VANDENBROEKE, “Zuigelingensterfte, bevallingsstoornissen en kraambedsterfte (17^e-19^e eeuw)”, in *Bijdragen tot de geschiedenis*, nr. 60, 1977, p. 133-163, p. 145.

28. VELLE, “De vroedvrouw”, p. 90-92. Reeds in 1762 bracht een enquête van de Kasselrij Kortrijk onder het medisch personeel aan het licht dat maar liefst in 20 van de 60 dorpen geen vroedvrouw aanwezig was. Van de 47 vroedvrouwen die actief waren, hadden er slechts 16 een opleiding genoten. Zie: ARICKX, “Vroedvrouwen”, p. 218.

29. JACQUES GÉLIS, “L’État et la médicalisation de l’accouchement en Europe occidentale au XVIIe siècle: l’exemple de l’obstétrique”, *Paedagogica historica*, nr. 26, 1990, p. 49-61, p. 51-52; VELLE, “De vroedvrouw”, p. 79, 80-82 en 91.

30. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken richtte zich herhaaldelijk tot de provinciegouverneur omtrent deze kwestie, bijvoorbeeld in 1840 en 1847. Zie: Provinciebestuur West-Vlaanderen, *Bestuursmemoriaal West-Vlaanderen*, deel 2, Brugge, 1840, p. 39-41; Provinciebestuur West-Vlaanderen, *Bestuursmemoriaal West-Vlaanderen*, deel 2, Brugge, 1847, p. 869-871. Een volledige lijst met publicaties in het bestuursmemoriaal betreffende de geneeskunde tussen 1831 en 1860 is te vinden in: Provinciebestuur West-Vlaanderen, *Bestuursmemoriaal West-Vlaanderen*, deel 2, Brugge, p. 106-116. Ook de provinciale medische commissies luidden regelmatig de alarmbel. Zie: VELLE, “De vroedvrouw”, p. 91.

31. PLUVINAGE, “La profession de sage-femme”, p. 185.

32. VELLE, “De vroedvrouw”, p. 91.

33. PLUVINAGE, “La profession de sage-femme”, p. 185.

34. Zie onder andere MASUY-STROOBANT, “La surmortalité infantile”, p. 231-256.

(zie sectie III). Daarnaast blijft het onduidelijk hoe succesvol de vroedvrouw was in haar missie om de bredere bevolking te medicaliseren: de zuigelingensterfte bleef immers hoog tot in het begin van de 20ste eeuw.

Om de onderliggende dynamieken van deze processen beter te begrijpen zijn gegevens nodig uit het concrete werkveld van vroedvrouwen. Dergelijke bronnen *from below* zijn nog onvoldoende gekend. Als gevolg daarvan zijn vroedvrouwen daarom tot nu toe minder vertegenwoordigd dan artsen in studies die het sociale profiel van medische professionelen en de relatie met hun patiënten onderzoeken³⁵. In dit artikel worden getuigenverslagen uit gerechtelijke dossiers rond infanticide en onwettige uitoefening van de vroedkunde gebruikt in een eerste exploratief onderzoek naar concurrentie of samenwerking tussen 19de-eeuwse vroedvrouwen en achterwaarsters. Deze unieke bronnen laten immers toe om via de reconstructie van zwangerschap- en bevallingspraktijken de dagelijkse activiteiten van vroedvrouwen en achterwaarsters te bestuderen. We gebruiken 54 gerechtelijke dossiers uit Oost- en West-Vlaanderen voor de periode 1811-1894³⁶.

De medicalisering van geboorte en de rol van vroedvrouwen daarin zijn complexe fenomenen, waarvoor deze bescheiden en exploratieve studie geen omvattende en definitieve verklaring kan bieden. Wel willen wij een aanzet geven tot de studie van de ontwikkeling van de 19de-eeuwse vroedkundige praktijk met oog voor de dialectiek tussen de verschillende spelers in dit veld: de vroedvrouwen, de achterwaarsters, hun cliënteel

en de artsen. Wij focussen hierbij op een drietal concrete aspecten:

1. In de eerste plaats onderzoeken we de *maatschappelijke positie van vroedvrouwen* en achterwaarsters aan de hand van hun socio-demografische profielen. De vroedvrouw haalde haar autoriteit uit een professionele opleiding, terwijl de deskundigheid van de achterwaarster op ervaring stoelde. Betekent dit dat, net zoals bij de 18de-eeuwse traditionele vroedvrouw – “*la mère de famille nombreuse est très recherchée*”³⁷ – haar eigen reproductieve succes cruciaal was? We bekijken tevens eventuele verschillen in sociale klasse.
2. In tweede instantie verleggen we de focus naar *de interactie van de vroedvrouwen en achterwaarsters met hun klanten*. Specifiek onderzoeken we de validiteit van drie argumenten, die in de literatuur worden aangehaald om het blijvend succes van achterwaarsters te verklaren. Een eerste factor is de economische kost van een bevalling: niet-opgeleide vrouwen kunnen bevallingen bijstaan tegen een goedkoper tarief dan hun officiële tegenhangers³⁸. Achterwaarsters kregen een vergoeding in natura, terwijl vroedvrouwen geldelijk vergoed werden. Door de concurrentie van de achterwaarsters, werden ook vroedvrouwen verplicht hun tarieven laag te houden. Een tweede argument is dat achterwaarsters beter beschikbaar waren doordat zij een minder groot werkteerrein bedienden. Sommige vroedvrouwen hadden immers meerdere gemeenten onder hun hoede³⁹. Dit was vooral het geval op het platteland, waar in vele regio's een tekort aan vroedvrouwen heerste.

35. Voor een uitgebreide sociale geschiedenis van de arts in België, zie: VELLE, *De nieuwe biechtvaders*. In *Les figures de la guérison* van HAVELANGE komen vroedvrouwen wel aan bod, maar wordt er vooral gefocust op hun aantal.

36. We beperken ons in dit artikel tot activiteiten die voor gediplomeerde vroedvrouwen legaal waren: bevallingen begeleiden en eventuele nevenactiviteiten, zoals kraamzorg of het openhouden van pensions voor zwangere vrouwen. Uiteraard was een minderheid van de vroedvrouwen ook betrokken bij illegale activiteiten zoals abortus of te vondeling leggen van jonge kinderen. Omdat de draagwijdte van dergelijke zaken moeilijk kan onderzocht worden en onze focus ligt op samenwerking en concurrentie inzake de hoofdactiviteiten van vroedvrouwen, laten we deze illegale activiteiten hier ter zijde.

37. JACQUES GÉLIS, “L'accoucheuse rurale”, p. 138.

38. DONNISON, *Midwives and medical men*, p. 186; GÉLIS, “L'accoucheuse rurale”, p. 140; VELLE, “De vroedvrouw”, p. 79, 81 en 91-92.

39. VELLE, “De vroedvrouw”, p. 90.

Een derde argument is dat de achterwaarster garant stond voor een uitgebreidere kraamzorg. Zo zouden ongeschoolde vroedvrouwen langere tijd in het huis van de jonge moeder verbleven hebben en naast de verzorging van moeder en kind meerdere huishoudelijke taken verricht hebben⁴⁰.

3. Een derde en laatste element dat de aandacht verdient is de *verhouding van artsen met vroedvrouwen en achterwaarsters*. De regelgeving was duidelijk: gediplomeerde vroedvrouwen stonden onder de supervisie van artsen en waren bondgenoten in de strijd tegen de achterwaarsters. Of dergelijke allianties ook in de praktijk werden gevormd, is nog niet onderzocht.

Deze onderzoeksvragen zullen ons niet toelaten *het* beeld van de medicaliseringspraktijk tijdens de 19de eeuw te schetsen, maar gaan in op enkele relevante topics die het belang van een studie *from below* kunnen aantonen. Bij de keuze van de vragen is bewust rekening gehouden met verschillende belanghebbenden in het veld. De studie van de vroedvrouwenpraktijk is immers niet enkel relevant als onderdeel van de sociale geschiedenis van medische beroepen, maar kan ons meer inzicht geven in de medicalisering van brede bevolkingslagen. Vroedvrouwen werden in de 19de eeuw immers ingeschakeld als agenten van medicalisering. Medicalisering wordt doorgaans geanalyseerd aan de hand van cijfers over medische consumptie. In veel gevallen focust men op de aanwezigheid en de kostprijs van medische voorzieningen en minder op de *concrete agency* van de patiënten⁴¹. Studies op basis van boedelbeschrijvingen vertrekken wel vanuit het perspectief van de consument en analyseren de consumptie van hygiënische produc-

ten en medische diensten⁴². Deze tonen onder andere dat de zeeconsumptie pas vanaf het laatste kwart van de 19de eeuw een sterke stijgende. Deneweth en Wallis stelden voor enkele rurale regio's in het huidige Nederland vast dat de medische consumptie in de periode 1650-1900 algemeen weliswaar sterk steeg, maar ook dat er grote variatie bestond naargelang regio en sociale klasse⁴³. Bewoners van inlandse regio's en met meer bescheiden inkomens deden bijvoorbeeld vaker beroep op een apotheker dan op een arts of chirurgijn. Onderzoeken op basis van boedelbeschrijvingen laten toe medicalisering van onderuit te analyseren, de focus te verbreden van stedelijke naar rurale regio's en variatie in consumptiepatronen te ontdekken. Desondanks blijven zij beperkt tot het deel van de populatie dat boedelbeschrijvingen naliet. De armere bevolkingslagen komen hierin dus niet aan bod. Dat is wel het geval in de hier gebruikte juridische bronnen. Deze informeren ons tevens diepgaander over de keuze voor een arts, een vroedvrouw of een achterwaarster en over de mogelijke achterliggende factoren van deze keuze: economische kost, beschikbaarheid, etc. Net als bij Deneweth en Wallis ligt de nadruk in dit onderzoek op rurale gemeenten en kleinere provinciesteden, zoals Oudenaarde, Dendermonde of Nieuwpoort. In rurale regio's zou de concurrentie tussen vroedvrouwen en achterwaarsters volgens de literatuur het grootst zijn. Tegelijkertijd zijn plattelandsgebieden het minst onderzocht. Slechts vijf van de 54 zaken spelen zich (deels) af in steden zoals Brugge of Gent. Gezien de eerder kleine omvang van het bronnenmateriaal is ervoor gekozen deze dossiers ook op te nemen. Het onderscheid stad-platteland zal in deze bijdrage niet systematisch onderzocht worden, maar enkele opvallende vaststellingen zullen wel gesignaleerd worden.

40. DONNISON, *Midwives*, p. 186; GÉLIS, *De boom*, p. 201-209.

41. CHRIS VANDENBROEKE, "De medische consumptie sinds de 16e eeuw," in *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, nr. 34, 1980, p. 143-165 p. 143-165; YVES SEGERS, *Economische groei en levensstandaard: de ontwikkeling van de particuliere consumptie en het voedselverbruik in België, 1800-1913*, Leuven, 2003, p. 186-187.

42. BRUNEEL, "L'aurore de la médicalisation", p. 17.

43. HEIDI DENEWETH EN PATRICK WALLIS, "Households, consumption and the development of medical care in the Netherlands, 1650-1900", in *Journal of Social History*, nr. 49, p. 532-557, p. 532-557.

III. Vroedvrouwen en achterwaarsters in de gerechtelijke dossiers

Bronnen en methode

Over de dagelijkse realiteit van vroedvrouwen zijn, zoals gezegd, weinig bronnen gekend. Toch hebben sommige auteurs een poging gedaan de vroedvrouwenpraktijk in de 19de eeuw te bestuderen. Een eerste groep focust daarbij exclusief op een stedelijke omgeving⁴⁴. McIntosh, bijvoorbeeld, onderzoekt de vroedvrouwenpraktijk in Sheffield rond 1900 aan de hand van uiteenlopende institutionele bronnen, demografische tellingen, medische rapporten en krantenartikelen⁴⁵. Een tweede groep onderzoeken zijn analyses op basis van patiëntenlijsten die door vroedvrouwen werden bijgehouden⁴⁶. Deze studies zijn, door de beperkte beschikbaarheid van dergelijke registers, eerder zeldzaam en bieden vooral inzicht in de profilering van het medisch cliënteel, het jaarlijks aantal bevallingen en de inkomsten van de vroedvrouwen. Ten derde beschikken we voor Vlaanderen over enkele onderzoeken waarin telkens getracht werd de socio-demografische levensloop van een vijftigtal vroedvrouwen te analyseren⁴⁷. Deze levensloopstudies retraceren vooral het carrièreverloop van vroedvrouwen. Al deze onderzoeken belichten enkele specifieke aspecten van

de dagelijkse realiteit van vroedvrouwen, maar bieden slechts in beperkte mate inzicht in de relatie met hun cliënteel en andere beoefenaars van de vroedkunde.

Over achterwaarsters is de informatie nog veel schaarser. Zij komen vooral aan bod in lokale studies, mondelinge geschiedenissen en biografieën van vroedvrouwen, die doorgaans de eerste helft van de 20ste eeuw beslaan⁴⁸. In het katholieke *Vroedvrouwentijdschrift* werd in de jaren 1910 bijvoorbeeld af en toe geklaagd over concurrentie door achterwaarsters “welke het bestaan der vroedvrouwen onmogelijk maken”⁴⁹. Ook in interviews worden achterwaarsters vermeld, maar van concurrentie met vroedvrouwen wordt geen gewag gemaakt. Magdalena (°1919), bijvoorbeeld, verklaart dat haar schoonmoeder een “achterwares” was, die weinig ophad met ontsmettende technieken – “allemaal kekses [onzin]”, volgens haar⁵⁰. Desondanks werkte de vrouw jarenlang samen met de dorpsarts. In de biografie van de Kempische vroedvrouw Clara Dresselaers (1898-1992) is zelfs sprake van de bejaarde achterwaarster ‘Betje’ die door de vroedvrouw als een ervaren vertrouwenspersoon werd beschouwd⁵¹. Vóór Clara afstudeerde, waren in de Turnhoutse materniteit bovendien ongeschoolde vroedvrouwen actief. Wel wijzen deze studies erop dat het takenpakket

44. Voorbeeld van een lokaal-historisch onderzoek naar louter empirisch getrainde vroedvrouwen tijdens de 18de eeuw: PETER STRUYVE, “Tussen traditie en vernieuwing: Meulebeekse vroedvrouwen in de 18de eeuw”, in *De Roede van Tielt*, nr. 22, 1991, p. 106-141. Voorbeeld van een onderzoek naar een stedelijke omgeving: ELS VAN DER BORG, “Sages-femmes aux Pays-Bas: image et occupation. Les développements dans la pratique de l’obstétrique à Leyde, Arnhem, Bois-le-Duc, et Leeuwarden 1650-1865”, in *Histoire des sciences médicales*, nr. 28, 1994, p. 57-62.

45. TANIA MCINTOSH, “Profession, skill, or domestic duty? Midwifery in Sheffield, 1881-1936”, in *Social History of Medicine*, nr. 11, 1998, p. 403-420.

46. Bijvoorbeeld: FRANCES J. BADGER, “Illuminating nineteenth century English urban midwifery: the register of a Coventry midwife”, in *Women’s History Review*, nr. 23, 2014, p. 683-705; JEAN DONNISON, “Sworn midwife: mistress Katherine Manly of Whitby, her work and world”, in *Midris midwifery digest*, nr. 17, 2007, p. 25-34; HILLARY MARLAND, *Mother and child were saved: the memoirs (1693-1740) of the Frisian midwife Catharina Schrader*, Amsterdam, 1987; RUDI DECLERQ, “Virginie Verbiest: een vroedvrouw uit de duizend”, in *Heemkundige bijdragen uit het Meetjesland*, nr. 8, 1994, p. 86-95.

47. DE VEIRMAN, “Van gevaarlijke tot vroede vrouwen”; EVELIEN REUSENS, *Een profiel van Oost-Vlaamse vroedvrouwen: levensloopanalyse van 31 vroedvrouwen uit Oost-Vlaanderen*, Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2008.

48. Voorbeelden van lokale studies en biografie: HUGO DEFRAEYE, “Van borelingen en vroede vrouwen”, in *Derlike*, nr. 18, 1996; POL VAN EYCK, *Clara, vroedvrouw voor het leven*, Turnhout, 1995. Voorbeelden van een publicatie op basis van interviews: CARINE STEVERLYNCK, *Als de ooievaar komt: vrijen, trouwen en moeder worden in de twintigste eeuw*, Tielt, 2000.

49. *Vroedvrouwentijdschrift*, nr. 6-7, 1912, p. 45; nr. 11, 1913, p. 124; nr. 4, 1913, p. 118.

50. STEVERLYNCK, *Als de ooievaar komt*, p. 215.

51. VAN EYCK, *Clara*, p. 107-109 en p. 119-121.

van de achterwaarster beperkt was en de vroedvrouw de uiteindelijke beslissingen nam⁵². Hoewel deze gegevens suggereren dat de relatie tussen vroedvrouwen en achterwaarsters niet puur concurrentieel was, ontbreken systematische studies. Bovendien is het onduidelijk hoe deze relatie zich ontwikkelde tijdens de 19de eeuw, de tweede fase uit het medicaliseringsproces. Voor de 19de eeuw zijn echter geen mondelinge bronnen voorhanden en bieden de getuigenissen uit gerechtelijke dossiers een uitkomst.

De onderlinge relatie tussen vroedvrouwen en achterwaarsters en hun verhouding ten opzichte van hun cliënteel en artsen wordt in deze bijdrage onderzocht aan de hand van getuigenverslagen uit gerechtelijke bronnen. We onderzochten 276 dossiers uit de periode 1830-1900 betreffende kindermoord die door de assisenhoven van Oost- en West-Vlaanderen werden behandeld⁵³. Infanticide-zaken bieden interessante informatie omdat de betichte en de getuigen ondervraagd werden over het verloop van de zwangerschap en de bevalling. In 118 dossiers komen vroedvrouwen en/of achterwaarsters aan bod. In de meerderheid van de gevallen werden vroedvrouwen en achterwaarsters als een gewone getuige opgeroepen. Slechts in een gering aantal gevallen waren gediplomeerde vroedvrouwen betrokken bij een pre- of postnataal onderzoek van een verdachte⁵⁴ of waren de vroedvrouwen of achterwaarsters zelf (mede)verdachte⁵⁵. In 50 dossiers kwamen vroedvrouwen of achterwaarsters uitgebreider aan bod

dan enkel via een naamsvermelding. Enkel deze dossiers werden gebruikt voor dit onderzoek.

Daarnaast beschikken we over vier dossiers in verband met de onwettige uitoefening van vroedkunde van de correctionele rechtbanken in Gent en Brugge. In deze zaken gaat het specifiek om vrouwen die bevallingen bijstaan zonder het vereiste certificaat of vroedvrouwen die hun boekje te buiten gaan. Het kleine aantal correctionele dossiers is het gevolg van de fragmentarische bewaring van het archief van de correctionele rechtbanken van Vlaanderen uit de 19de eeuw⁵⁶, maar ook van de geringe bestraffing van de activiteiten van achterwaarsters.

In deze dossiers zijn de naam van de verdachte, de datum en aard van het misdrijf en de akte van beschuldiging steeds opgenomen. Dit levert de onderzoeker een samenvatting van de omstandigheden waarin het misdrijf gebeurde. Doorgaans bevat een dossier ook nog het proces-verbaal van de eerste vaststelling, het proces-verbaal van het parket, de getuigenverklaringen en de verklaring van de verdachte. Met betrekking tot het proces is volgende informatie beschikbaar: de getuigenverhoren en van de verdachte, medische rapporten en de staat van inlichtingen. Bij de ondervraging van de getuigen en verdachte werd de naam, de leeftijd, de woonplaats, het beroep en de burgerlijke staat van vrouwen genoteerd. De staat van inlichtingen en de criminele statistiek geven de sociaaleconomische achtergrond

52. DEFRAEYE, "Van borelingen", p 117.

53. Deze werden verzameld in het kader van de masterscriptie: SOETKIN GRYSOEN, *De vroedvrouw en de achterwaarster. Concurrentie of samenwerking inzake geboortepraktijken in Oost- en West-Vlaanderen in de 19de eeuw*, Masterscriptie, Universiteit Gent, 2009. De in dit artikel gepresenteerde resultaten zijn grotendeels het resultaat van een geactualiseerde analyse van de originele uitkomsten.

54. Bijvoorbeeld: Zaak tegen Amelie Zwartens – Wachtebeke 1869 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 604, dossiernr. 5958); Zaak tegen Coleta Hulstaert – Sint Gillis waas 1841 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 495, dossiernr. 4959); Zaak tegen Rosalie Hansens – Nederbrakel 1821 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 332, dossiernr. 3503).

55. Bijvoorbeeld: Zaak tegen Florence, Sidonie en Marie Baro – Dendermonde 1896 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 726, dossiernr. 7533); Zaak Brugge 1848 (Rijksarchief Brugge [hierna: RA Brugge], *Hof van Assisen West-Vlaanderen*, doos 558, dossiernr. 2568).

56. De archieven zijn nagenoeg vernietigd door brand en oorlog. Enkel voor de rechtbanken van Brugge, Gent, Mechelen en Antwerpen zijn enkele jaren bewaard, maar enkel de eerste twee bevatten daadwerkelijk dossiers rond onwettige uitoefening van de vroedkunde.

van de beklagde weer. Hierin is informatie te vinden over de burgerlijke staat van de verdachte, de gezinssituatie, geletterdheid, sociale klasse, etc. Vervolgens zijn er verschillende documenten in verband met de respectievelijke rechtsgang en briefwisseling opgenomen in de dossiers.

Voor dit onderzoek zijn vooral de getuigenverhoren en de inlichtingenbulletins van de verweerders interessant. Deze bronnen hebben als voordeel dat ze ervaringen belichten van bevolkingsgroepen die doorgaans zelden rechtstreeks aan het woord komen, zoals kraamvrouwen en hun verzorgers. Het optreden van de ongediplomeerde vroedvrouwen bijvoorbeeld kan zo in beeld worden gebracht.

Uiteraard is een onderzoek op basis van gerechtelijke bronnen selectief. De mate waarin de begeleiding bij bevallingen en andere vormen van kraamzorg die in de dossiers worden vermeld representatief zijn voor de rest van de bevolking is niet duidelijk. Bovendien moeten we er rekening mee houden dat verdachten en getuigen zichzelf meermaals uit de wind trachtten te zetten en hun bewering werd opgetekend door de bril van de juridische beampten. Desondanks hebben historici aangetoond dat het mogelijk is om op basis van bronnen die ons op het eerste gezicht inlichten over deviant gedrag, meer reguliere denkwijzen en gebruiken af te leiden⁵⁷. Er zijn minstens drie redenen aan te geven waarom de bovengenoemde rechtszaken een schat aan onderzoeksmogelijkheden bieden inzake demografie en medische consumptie.

Ten eerste, wanneer individuen de grenzen van de normaliteit overschrijden, focussen gerechtelijke bronnen uitgebreid op allerlei aspecten van die grensoverschrijding en belichten aldus wat als normaal denken of gedrag wordt beschouwd.

In het geval van kindermoord, bijvoorbeeld, golden het verbergen van de zwangerschap en bevaling als verzwarende omstandigheden. Daarom trachtten vele verdachten aan te tonen dat zij openlijk voorbereidingen op de komst van het kind hadden getroffen, zoals het op voorhand verwittigen van een vroedvrouw. Op die manier krijgen we meer inzicht in gangbare zwangerschaps- en geboortepraktijken.

Daarnaast kunnen ogenschijnlijke *faits divers* in de getuigenverklaringen veelzeggend zijn; de ontmoeting tussen Marie Van Ranst en Sidonie Baro, die in de inleiding werd geciteerd, is hiervan een mooi voorbeeld. Marie werd als getuige opgeroepen omdat Sidonie het bovenvermelde kraambezoek had afgelegd een dag nadat het kind van haar zus in verdachte omstandigheden was overleden bij de geboorte. Sidonie vertelde tijdens dat bezoek dat haar zus Florence niet zou kunnen dansen tijdens de jaarmarkt omdat ze heet water op haar voet had gemorst. In werkelijkheid was Florence bevalen van een kind en trachtte Sidonie dit verborgen te houden. Ondanks deze leugen, zegt dit gesprek iets over de relatie tussen de vroedvrouw en de achterwaarster: wanneer zij elkaar troffen, sloegen ze een vriendelijk praatje over alledaagse gebeurtenissen. Dat wijst op een goede verstandhouding.

Tenslotte worden alle getuigenverklaringen geïnterpreteerd binnen de context van het gerechtelijk onderzoek. In zaken rond onwettige uitoefening van de vroedkunde vermelden enkele kraamvrouwen, die als getuige werden opgeroepen, dat de beschikbaarheid van de reguliere vroedvrouw de reden was waarom zij de hulp van een achterwaarster inriepen. Uiteraard trachtten zij een strafbaar feit te vergoelijken. Het gerechtelijk onderzoek toont echter in veel gevallen aan dat de beweringen van de vrouwen niet uit de lucht gegrepen waren.

57. JULIE CARLIER, *Discoursanalytische en mentaliteitshistorische benadering van seksualiteitsbeleving in het interbellum: fragmentarische geschiedenissen op basis van strafdossiers van zedenzaken in het archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen (1920-1940)*, licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2003, p. 6; MARGO DE KOSTER, "Geheimen van jongeren: de Antwerpse jeugd en haar nachtlevens in de vroege twintigste eeuw", in *Tijdschrift over cultuur & criminaliteit*, nr. 2, 2012, p. 32-46.

Verschillende elementen van medicalisering maakten tijdens de 19de eeuw wellicht een grondige evolutie door. Van de in totaal 54 dossiers stammen er 13 uit de eerste helft en 41 uit de tweede helft van de 19de eeuw. Bovendien komen de best gedocumenteerde cases uit de periode na 1850. Door het geringe aantal dossiers uit de eerste helft van de 19de eeuw is het niet mogelijk de gekozen onderzoekstopics doorheen de tijd te bestuderen. Ondanks deze beperking bieden de bronnen een uniek inzicht van onderuit in de complexe medicaliseringsprocessen van de 19de eeuw.

Selectie van de onderzoekspersonen

Vroedvrouwen

De identificatie van wettige vroedvrouwen verliep vrij vlot. In de gerechtelijke dossiers rond onwettige uitoefening van de geneeskunde werd doorgaans de nodige aandacht besteed aan de vooropleiding van de betrokken personen en kwamen ook onwettige vroedvrouwen duidelijk naar voor. In het proces-verbaal van de zaak Marie Verbanck noteerde men bij haar beroep letterlijk: “achterwaarster geen vroedvrouw”⁵⁸.

In de kindermoorddossiers werd daarentegen zelden aan iemands officiële machtiging gerefereerd, al zijn er uitzonderingen. Isabelle Symaeyts, Marine Claeys en Eulalie Van Damme worden respectievelijk als “angestelde vroedvrouw tot Nederbraekel”, “gezworen vroedvrouw te Waesmunster” en “vroedvrouw gediplomeerd, gesteld te Sint-Denijs” vernoemd⁵⁹. Toch was het in 40 gevallen duidelijk dat iemand als wettige vroedvrouw actief was. Gediplomeerde vroedvrouwen wer-

den immers als dusdanig omschreven of konden worden geïdentificeerd omdat naar een specifieke taak in opdracht van een gerechtelijke of bestuurlijke overheid werd verwezen. Zo voerde Joanna Van Der Straeten samen met twee artsen een gerechtelijk lichamelijk onderzoek uit op een verdachte⁶⁰. Om geheel zeker te zijn dat het om wettelijke vroedvrouwen ging, raadpleegden we de lijsten van gemachtigd medisch personeel die verschenen in de uitgegeven bestuursmemorialen van Oost- en West-Vlaanderen⁶¹. Deze jaarlijkse lijsten werden samengesteld door de provinciale geneeskundige commissies en overgemaakt aan het provinciebestuur. Ze bevatten per gemeente de namen van alle artsen, apothekers en vroedvrouwen die er actief waren. De resultaten bevestigden dat de 40 geselecteerde vroedvrouwen inderdaad beëdigd waren.

Achterwaarsters

Vrouwen die tegen betaling kraamhulp verleenden, zonder dat zij een diploma van vroedvrouw bezaten, waren moeilijker te identificeren. In twaalf zaken werd expliciet iemand als “achterwaarster” of “kraambewaarster” aangeduid. Deze vrouwen werden in de analyse opgenomen, al is het onduidelijk of zij effectief bevallingen bijstonden, dan wel andere (niet-strafbare) vormen van kraamhulp verzorgden, zoals postnatale zorg. In zes zaken werden de vrouwen door de griffier als achterwaarster aangeduid, zoals in het kindermoorddossier rond vroedvrouw Sidonie Baro, Marie Van Ranst als dusdanig werd genoemd⁶². In de overige gevallen is er sprake van expliciete zelfidentificatie in de getuigenverlagen: Seraphine Parmentier, bijvoorbeeld, verklaarde dat ze vroeger in Kortrijk gekend stond als achterwaarster: “Ik ging er somtijds uit

58. Zaak tegen Marie Verbanck – Gent 1897 (RA Gent, *Rechtbank van Eerste aanleg Gent*, Correctionele Rechtbank, dossiernr. 95124).

59. Bijvoorbeeld: Zaak tegen Rosalie Hanssens – Nederbrakel 1821 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 332, dossiernr. 3503); Zaak tegen Rosalie Samson – Waesmunster 1823 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 353, dossiernr. 3694); Zaak Leke 1862 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 707, dossiernr. 3270).

60. Zaak tegen Coleta Hulstaert – Sint Gillis waas 1841 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 495, dossiernr. 4959).

61. Provinciebestuur West-Vlaanderen, *Bestuursmemoriaal West-Vlaanderen*, Brugge, 1820-1900.

62. Zaak tegen Florence, Sidonie en Marie Baro – Dendermonde 1896 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 726, dossiernr. 7533).

voor achterwaesterigge⁶³. Nochtans blijkt uit de dossiers ook dat deze vrouwen er zich van bewust waren dat ze zich blootstelden aan vervolging als ze effectief een hand toestaken bij een geboorte. Ludovica Declercq bijvoorbeeld had reeds een veroordeling voor onwettige uitoefening van de geneeskunde op zak: “De beschuldigde had de gewoonte van de vrouwen te helpen die in het kraam kwamen. Zelfs is zij veroordeeld geweest door de correctionele rechtbank van Kortrijk uit hoofde van zonder hoedanigheid de vroedkunde uitgeoefend te hebben⁶⁴. Toch bleef zij actief als achterwaester, al was ze op haar hoede. Toen de echtgenoot van een kraamvrouw naast ‘Vica’ ook een arts wilde contacteren, dreigde zij: “Als ge om nen doctor gaat ik ga hier wegloopen, want ik zou mijn hals vol zottigheid krijgen”. Dat zij toch kwamen getuigen heeft wellicht te maken met het feit dat zij ook vervolging riskeerden wanneer ze niet kwamen getuigen en met het feit dat voor getuigen een vergoeding van 1 tot 3 frank voorzien. In bovenstaande verklaringen kwam bovendien telkens een gewettigde vroedvrouw voor die als dusdanig vernoemd werd. Er werd dus een strikt onderscheid gemaakt door de gerechtelijke administratie en de achterwaesters zelf.

In vele andere gevallen was minder duidelijk of iemand als achterwaester kon worden beschouwd. Het was immers gebruikelijk dat verschillende vrouwen aanwezig waren bij een bevalling. Het komt er dus op aan die vrouwen te identificeren die herhaaldelijk en voor de kost bevallingen begeleidden en niet uitzonderlijk een bevalling bijwoonden. Om iemand als achterwaester te identificeren, hanteerden we daarom strenge selectiecriteria. Het is mogelijk dat om die reden enkele achterwaesters niet opgeno-

men werden, maar deze strikte aanpak geeft meer zekerheid dat de geselecteerde vrouwen effectief achterwaesters waren.

Een eerste selectiefactor was de mate waarin de kraamvrouw en de hulpverleenster elkaar kenden. Er werd aan het begin van de getuigenverklaringen steeds vermeld of er tussen beiden familie- of vriendschapsbanden bestonden. Vrouwen die eenmalig een bevalling bijwoonden kwamen vaak uit de dichte omgeving van de verdachte (familieleden of buurvrouwen). Elkaar steun verlenen bij bevallingen was een essentieel onderdeel van wederzijdse solidariteitsnetwerken⁶⁵. Wanneer uit de inhoud van het dossier bleek dat de vrouwen elkaar amper kenden, was er mogelijk sprake van een illegale vroedvrouw. Een tweede indicatie van het feit dat men als achterwaester actief was is de vermelding van andere bevallingen. Beide vernoemde selectiecriteria zijn aanwezig in het geval van Agatha Meuleman⁶⁶. Uit verschillende getuigenissen bleek dat de kraamvrouw Agatha nauwelijks kende. Het was de zus van de jonge moeder die Agatha om hulp had gevraagd. Agatha weigerde dit omdat ze rond die periode al bij een andere vrouw moest helpen⁶⁷. De derde – en meest voorkomende – reden om een persoon als achterwaester te identificeren, is wanneer uit de getuigenverslagen bleek dat er een specifiek beroep werd gedaan op deze vrouw ‘als vroedvrouw’⁶⁸. Het is opmerkelijk dat de gewone dorpsvrouwen het onderscheid tussen vroedvrouwen en achterwaesters niet duidelijk maakten. De gerechtelijke administratie, vroedvrouwen en achterwaesters deden dat immers wel. Zo werd Antonia Devos als achterwaester gecategoriseerd door de verklaring van de verdachte. “Mijne moeder is de vroedvrouw, de weduwe van Jan Devos, gaan roe-

63. Zaak tegen Coleta De Plancke – Kortrijk 1864 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 594, dossiernr. 5864).

64. Zaak Kortrijk 1887 (RA Brugge, *Hof van Assisen West-Vlaanderen*, doos 736, dossiernr. 37).

65. ADRIAN WILSON, “Participant or patient?”, p.130 en 135.

66. Zaak tegen Josephine Blasquant – Impe 1858 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 570, dossiernr. 5642).

67. Een gelijkaardig voorbeeld is dat van Charlotte Cannoor: Zaak tegen Charlotte Meganck – Nevele 1872 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 614, dossiernr. 6026).

68. Dit vinden we bijvoorbeeld ook terug in volgende dossiers: Zaak tegen Marie Antonijn – Sint Gillis Waas 1874 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 620, dossiernr. 6078); Zaak tegen Amelie Florentine – Menen 1838 (RA Brugge, *Hof van Assisen West-Vlaanderen*, doos 465, dossiernr. 2020).

pen toen ik op het punt was van in 't kraam te komen"⁶⁹. Opmerkelijk is ook dat veel van deze vrouwen zelf expliciet vermeldden wat ze bij de bevalling deden. Melanie Thienpondt uit Zele, bijvoorbeeld, verklaarde dat ze de nageboorte deed afkomen⁷⁰. Tenslotte is een verwijzing naar geld of een andere vergoeding een selectiefactor. Francisca Wijmeels weigerde bij een verdachte van kindermoord in het 'kinderbed' te komen omdat deze haar nog geld verschuldigd was⁷¹. Aan de hand van deze criteria zijn nog eens twaalf vrouwen als achterwaarster geïdentificeerd.

In totaal beschikken we dus over een onderzoeksgroep van 40 gediplomeerde vroedvrouwen en 24 achterwaarsters. Aangezien het merendeel van de dossiers uit de tweede helft van de 19de eeuw stamt, zijn we voor meer dan driekwart van de 64 vrouwen geïnformeerd over hun activiteiten na 1850. Slechts van 12 vroedvrouwen (30 percent) en 3 achterwaarsters (12,5 percent) kennen we hun activiteiten uit de eerste helft van de 19de eeuw.

IV. De maatschappelijke positie van vroedvrouwen en achterwaarsters

Medische geschriften, de meest gebruikte bron in de literatuur, schetsen doorgaans een negatief beeld van het 19de-eeuwse vroedvrouwenbestaan:

vroedvrouwen waren overwerkt, onderbetaald en genoten een laag maatschappelijk aanzien⁷². Deze voorstelling is problematisch omdat ze enkel het "beeld van de hogere strata voor wie de vroedvrouwen tot een lagere stand behoorden" vertegenwoordigt⁷³. "Vanuit hun elite-perspectief werden vroedvrouwen als arme vrouwen beschouwd die moesten werken"⁷⁴. Uit fiscale informatie leidde Van der Borg echter af dat veel gediplomeerde vroedvrouwen ongeveer op het niveau van mannelijke ambachtslieden stonden. Vanuit het perspectief van de vroedvrouwen zelf en hun voornaamste klanten, de arme bevolking, was de sociale positie van vroedvrouwen dus wellicht minder precair. Hoewel Van der Borg het enkel over stadsvroedvrouwen in de Noordelijke Nederlanden heeft, is haar bedenking ook relevant voor het Belgische platteland in de 19de eeuw. Uitgebreide studies naar de sociale achtergrond van vroedvrouwen in deze regio zijn zeldzaam⁷⁵, maar er zijn aanwijzingen dat vroedvrouwen ook daar een geprivilegieerde positie binnen de arbeidersklasse bekleedden⁷⁶. Hoewel helaas enkel gegevens voor de 18de en begin 20ste eeuw voorhanden zijn, zien we toch een duidelijke verschuiving wanneer de vroedvrouwenopleidingen aan belang winnen. Terwijl de meeste vroedvrouwen tot 1775 nog uit arme gezinnen kwamen, waren zij die zich in de jaren 1780 en tussen 1902 en 1911 inschreven aan de

69. Zaak tegen Regina Beke – Ophasselt 1856 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 564, dossiernr. 5570).

70. Zaak Zele 1893 – (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 712, dossiernr. 7450).

71. Zaak tegen Ponsele Marie – Gent 1890 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 699, dossiernr. 7388).

72. VAN DER BORG, *Vroedvrouwen: beeld en beroep*, p. 8-16; KAREL VELLE, "De vroedvrouw in de 19de eeuw: een beroep in de verdrukking?", in *Oost-Vlaamse zanten*, nr. 65, 1990, p. 69-92; DE VEIRMAN, "Van gevaarlijke tot vroede vrouwen" p. 177. Andere veelgebruikte bronnen, zoals wetenschappelijke publicaties, overheidsstatistieken en -rapporten inzake demografie en openbare gezondheid laten nauwelijks toe dit beeld te nuanceren: HILLARY MARLAND en ANNE MARIE RAFFERTY, "Introduction", in HILLARY MARLAND en ANNE MARIE RAFFERTY (red.), *Midwives, society and childbirth: debates and controversies in the modern period*, London, 1997, p. 1-32, p. 6.

73. VAN DER BORG, *Vroedvrouwen: beeld en beroep*, p. 129.

74. *IBID.*

75. Sinds 2000 hebben enkele lokale en heemkundige studies wel aandacht geschonken aan de levens en activiteiten van vroedvrouwen, maar deze laten niet altijd toe de sociale afkomst van de vrouwen te bepalen. Bijvoorbeeld: CARINE DEHERTOG-WILLAERT, "Vroedvrouwen in de kijker: van coopwif tot Pauline Vanderperre, gediplomeerde vroedvrouw", in *Zoniën*, nr. 32, 2009, p. 210-220; JO BOMBAY, "Vroedvrouwen" in *Dronghine jaarboek*, nr. 34, 2015, p. 209-215.

76. VAN DER BORG, "Sages-femmes aux Pays-Bas", p. 59.

Gentse vroedvrouwenschool doorgaans dochters van geschoolde arbeiders of ambachtslieden⁷⁷. Zij huwden later ook vooral binnen deze klasse. Biografieën van enkele vroedvrouwen die begin 20ste eeuw actief waren tonen een gelijkaardig beeld: Henrica Jetten uit Waterschei was gehuwd met een geschoolde mecanicien en Virginie Verbiest uit Eeklo met een stadsambtenaar⁷⁸. Ook de leeftijd waarop men zich inschreef daalde drastisch van gemiddeld 33,2 jaar in 1780 tot 24 à 25 jaar in 1808⁷⁹ en 19,5 in 1902-1911. Dit had te maken met steeds striktere inschrijvingsregels. Op het einde van de 18de eeuw was ook meer dan de helft van de vrouwen nog gehuwd. Begin 20ste eeuw was elke leerling ongehuwd. Dit is niet onlogisch: vrouwen die zich voor of kort na 1818 aanmeldden waren vaak al actief als vroedvrouw en wilden zich regulariseren. Later kon men pas gewettigd het beroep uitoefenen als men al een diploma in bezit had. 27 van de 31 vrouwen die in 1902-1911 in Gent verbleven huwden later wel, op het moment dat zij nog praktiseerden⁸⁰.

Onderzoeken naar het profiel van achterwaarsters tijdens de 19de eeuw zijn nog zeldzamer dan die naar de achtergrond van vroedvrouwen. Achterwaarsters voldeden, volgens sommigen, meer aan het traditionele beeld van een vrouw die op leeftijd was, zelf veel kinderen had gebaard en in armoede leefde⁸¹. Er zijn echter bijzonder weinig bronnen over deze vrouwen bekend. Enkel over de periode kort na de invoering van de kaderwet van 1818 beschikken we over enkele gegevens. In het onder-

zoek van historicus Peter Struyve naar de vroedvrouwenpraktijk in het West-Vlaamse Meulebeke werden vijf ongeschoolde vrouwen geïdentificeerd die na 1818 actief bleven als verloskundige⁸². Het ging telkens om gehuwde of verweduwde vrouwen op leeftijd die in armoede woonden.

De informatie over socio-professionele en geografische achtergrond in onze dossiers is erg summier: over (neven)beroepen van de vroedvrouwen of beroepen van partners vinden we geen informatie. Slechts voor twee vroedvrouwen, die medeverdachte waren, beschikken we over de criminele statistiek die verklaart dat ze tot een middenklasse behoorden⁸³. Een vergelijking met de achterwaarsters (die allen tot de arbeidersklasse behoren) is dus niet mogelijk. Er valt wel een verschil in leeftijd op te merken. Van 39 vroedvrouwen en 23 achterwaarsters kennen we de leeftijd op het moment van het onderzoek. De gemiddelde leeftijd bedroeg respectievelijk 43,3 en 55,6 jaar⁸⁴. Dit wijst erop dat er in beide groepen heel wat ervaren vrouwen zaten, maar er was toch een duidelijk verschil. We kennen tevens de burgerlijke staat van 32 vroedvrouwen en 19 achterwaarsters. Terwijl drie ongehuwde vroedvrouwen voorkwamen, was iedereen uit de groep achterwaarsters gehuwd of verweduwd. Sommige auteurs, zoals Gélis, stellen dat achterwaarsters beter verweven waren in lokale netwerken dan vroedvrouwen⁸⁵. Dat zou kunnen onderzocht worden aan de hand van de geografische afkomst van de vrouwen. Of achterwaarsters vaker uit de gemeente waar

77. PETER STRUYVE, 'Tussen traditie en vernieuwing: Meulebeekse vroedvrouwen in de 18de eeuw', in *De roede van Tielt*, nr. 22, 1991 (2), p. 108-112; ARICKX, "Vroedvrouwen", p. 232-233; DE VEIRMAN, "Van gevaarlijke tot vroede vrouwen", p. 184-190; REUSENS, *Een profiel*, p. 37-38.

78. JEF HABEX, "Het verhaal van vroedvrouw Henrica Jetten", in *Heidebloemke*, nr. 69, 2010, p. 11-17 en DECLERCQ, "Virginie Verbiest".

79. VANDENBROEKE, "Zuigelingensterfte", p. 145; DE VEIRMAN, "Van gevaarlijke tot vroede vrouwen", p. 184; REUSENS, *Een profiel*, p. 42.

80. Drie vroedvrouwen huwden nooit en één vrouw was reeds gestopt met haar beroep toen ze huwde. Zie: REUSENS, *ibid.*, p. 75.

81. VANDENBROEKE, "Zuigelingensterfte", p. 145.

82. STRUYVE, "Tussen traditie en vernieuwing", p. 129.

83. Zaak tegen Florence, Sidonie en Marie Baro – Dendermonde 1896 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 726, dossiernr. 7533); Zaak Brugge 1848 (RA Brugge, *Hof van Assisen West-Vlaanderen*, doos 558, dossiernr. 2568).

84. Hier suggereren de bronnen, bij uitzondering, een evolutie tijdens de 19de eeuw. De vroedvrouwen die voor 1850 in de registers voorkomen zijn gemiddeld 48 jaar, zij die in een latere periode opduiken zijn gemiddeld 40 jaar.

Voor de achterwaarsters is een dergelijke opdeling – gezien de kleine aantallen – niet mogelijk.

85. GÉLIS, "L'accoucheuse rurale", p. 128.

ze praktiseerden afkomstig waren dan vroedvrouwen, kunnen we echter niet achterhalen omdat de dossiers nauwelijks informatie geven over de migratieachtergrond van de vrouwen.

Het grootste verschil kan worden vastgesteld op vlak van geletterdheid. We leiden geletterdheid af uit het feit of men de verklaring ondertekende. Van de 37 vroedvrouwen van wie we over een verklaring beschikken, waren er slechts drie die deze niet tekenden. Geletterdheid was een voorwaarde voor het volgen van de opleiding tot vroedvrouw. Het is dus niet verwonderlijk dat de meeste vroedvrouwen konden handtekenen. Eén van de vroedvrouwen die niet tekende, Caroline Vandeweghe uit Olsene, gaf zelf aan dat ze ongeletterd was⁸⁶. Ze was echter 56 in 1829. Wellicht studeerde zij tijdens de beginjaren van de vroedvrouwenopleidingen, toen de eis tot geletterdheid nog niet steeds werd opgevolgd. Dat gold mogelijk ook voor Coleta Verlinde uit Lendeledede, die 70 was in 1869⁸⁷. Enkel het geval van Constance Luysse, die 64 was in 1888, blijft onduidelijk⁸⁸. Van de 19 achterwaarsters van wie de verklaring is bewaard, ondertekende niemand. Dit verschil is bijzonder opvallend en is een mogelijke indicatie van een verschil in sociale status van vroedvrouwen en achterwaarsters.

Het onevenwicht in sociale herkomst had mogelijk een weerslag op de onderlinge verhouding tussen vroedvrouwen en achterwaarsters. Dit is echter een tweesnijdend zwaard. Vroedvrouwen handelden binnen een wettelijk kader, hadden een opleiding genoten en leken een betere sociale status te hebben dan achterwaarsters. Deze factoren versterkten hun machtspositie ten opzichte

van achterwaarsters. Anderzijds waren zij doorgaans jonger en ontbeerden zij – vooral aan het begin van hun loopbaan – vaak de uitgebreide praktijkervaring die achterwaarsters hadden. Uit het 20ste-eeuwse voorbeeld van Clara Dresse-laers bleek dat de vroedvrouw geregeld een oude achterwaarster opzocht om haar ervaringen mee te delen. Aan de hand van onze bronnen valt niet uit te maken in welke mate het profiel van vroedvrouwen en achterwaarsters een rol speelde in hun onderlinge verhouding. Volgens de literatuur verschilde niet enkel het profiel, maar ook het optreden van vroedvrouwen en achterwaarsters danig, met een gunstige concurrentiepositie voor achterwaarsters als gevolg. Achterwaarsters zouden tegen een lager tarief bijstand verlenen: zij waren doorgaans beter beschikbaar en zij zouden een bredere dienstverlening aanbieden dan vroedvrouwen. Dit zou een impact hebben op de keuzepatronen van de bevolking. In de volgende sectie focussen we op deze drie aspecten.

V. Vroedvrouwen en achterwaarsters in de lokale gemeenschap: concurrentie of samenwerking?

De prijs van een bevalling

De opvatting dat een bevalling minder kostte bij een achterwaarster dan bij een vroedvrouw is hardnekkig, maar kan wederom moeilijk gestaafd worden door een gebrek aan bronnen. Voor gediplomeerde vroedvrouwen is op basis van efemere vermeldingen in medische rapporten of statistieken vastgesteld dat zij gemiddeld twee tot vijf frank per bevalling ontvingen⁸⁹. Hun jaar-

86. Zaak tegen Theresia Avet – Olsene 1829 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 394, dossiernr. 4116).

87. Zaak Lendeledede 1869 (RA Gent, *Hof van Assisen West-Vlaanderen*, doos 664, dossiernr. 69).

88. Zaak tegen Marie Louise Vergauwen - Nieuwkerken 1888 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 688, dossiernr. 7347).

89. KAREN CELIS, "Abortus in België 1880-1940", in *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, nr. 3-4, 1996, p. 201-240 p. 214; HENDRIK STRIJPENS, *Aalst: artsen, het hospitaal, de gemeenschap en het medicaliseringproces in België, 1242-1940*, Aalst, 1997, p. 75; VELLE, "De vroedvrouw", p. 79.

loon wordt geschat tussen 65 en 375 frank per jaar⁹⁰. Wetende dat een ongeschoolde dagloner, ongeveer 300 frank per jaar verdiende, leek het beroep van vroedvrouw niet de meest aantrekkelijke keuze. Een hogere prijs vragen was volgens de provinciale commissies echter niet mogelijk omdat illegale vroedvrouwen aan nog lagere tarieven opereerden⁹¹. Informatie over deze tarieven is echter nauwelijks beschikbaar.

Ook in onze dossiers zijn de vermeldingen schaars. Zij blijven nagenoeg beperkt tot de correctionele dossiers. Deze suggereren weliswaar dat de verloning van vroedvrouwen en achterwaarsters niet veel verschilde. Sommige achterwaarsters kwamen gratis of in ruil voor wat voedsel ter hulp. Julie Nachtegalee, bijvoorbeeld, kreeg aardappelen of brood of handelde puur "uit naastlieventheid"⁹². Maar dat gold evenzeer voor sommige vroedvrouwen: Eulalie Van Damme verklaarde dat een verdachte "haar vorig kindbed nooit betaald" heeft⁹³. Wanneer achterwaarsters wel geld kregen, ontvingen zij ongeveer hetzelfde bedrag als hun legale tegenhangers. Achterwaarster Marie Verbanck stelde: "Ik weet wel dat ik voor dit te doen eene machtiging moest hebben, maar ik heb dit gedaan omdat ik ook moet leven en de vrouwen het mij hadden gevraagd ze te verlossen"⁹⁴. Marie Verbanck zag het achterwaren dus als een vorm van inkomensverwerving: zij verdiende ook 5 tot 6 frank per bevalling, maar daar moeten twee kanttekeningen bij gemaakt worden. Ten eerste was zij actief in Gent, een stedelijke omgeving, waar de prijzen voor een

bevalling gemiddeld hoger lagen dan op het platteland. Ten tweede werkte zij samen met een arts (zie sectie IV), die een postnataal bezoek aflegde. Mogelijk moest zij dus een deel van haar inkomen afstaan aan deze arts. Julie Nachtegalee kreeg van vier vrouwen een bedrag tussen 2 en 3 frank⁹⁵. Het is op basis van de dossiers niet duidelijk of de keuze voor een achterwaarster financieel voordeliger was. Aangezien het weinig waarschijnlijk is dat de prijzen van achterwaarsters elders bewaard zijn, is het wellicht onmogelijk hier ooit een helder beeld van te krijgen.

Bovendien hanteren sommige auteurs een te enge visie op inkomensverwerving door enkel te focussen op de tarieven voor bevallingen. Ze gaan er bijvoorbeeld van uit dat vroedvrouwen er schimmige bijverdiensten op nahielden omdat hun jaarinkomsten laag waren⁹⁶. Historica Karen Celis stelt dat veel vroedvrouwen vanaf het einde van de 19de eeuw hun inkomsten zagen kelderen doordat het aantal geboorten daalde, terwijl het aantal vroedvrouwen bleef stijgen⁹⁷. Ze besluit op basis van deze vaststelling: "Veel wijst er dus op dat vroedvrouwen ook abortussen uitvoerden om hun inkomen op peil te houden"⁹⁸. Er wordt geen rekening gehouden met de inkomensverdeling binnen het gezin of met de mogelijkheid er een legale bijverdienste op na te houden. Eerder werd geopperd dat vroedvrouwen vaker tot de middenklasse behoorden dan hun onwettige evenknieën. Zelfs indien de beroepsinkomsten van vroedvrouwen laag waren, zorgde het feit dat ze gehuwd waren met en/of dochter waren van iemand uit de

90. De laagste schatting vinden we bij VANDENBROEKE, "Zuigelingssterfte", p. 147. Het betreft hier vroedvrouwen die in dienst werkten van burgerlijke godshuizen. Dit is de jaarvergoeding die aan hen werd uitbetaald begin 19de eeuw. De hoogste schatting vinden we bij CELIS, "Abortus", p. 214 en betreft de laatste decennia van de 19de eeuw. VELLE, "De vroedvrouw", p. 79 vermeldt voor Namen in 1880 een jaarloon van 300 frank.

91. VELLE, "De vroedvrouw", p. 79.

92. Zaak tegen Julie Nachtegalee – Nazareth 1892 (RA Gent, *Rechtbank van Eerste Aanleg Gent*, Correctionele rechtbank Gent, dossiernr. 80019).

93. Zaak Leke 1862 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 707, dossiernr. 3270).

94. Zaak tegen Marie Verbanck (RA Gent, *Rechtbank van eerste Aanleg Gent*, Correctionele rechtbank Gent, dossiernr. 95124).

95. Zaak tegen Julie Nachtegalee – Nazareth 1892 (RA Gent, *Rechtbank van Eerste Aanleg Gent*, Correctionele rechtbank Gent, dossiernr. 80019).

96. VAN DER BORG, "Sages-femmes aux Pays-Bas", p. 58.

97. CELIS, "Abortus", p. 214-215.

98. *IBID.*, p. 217.

lokale middenklasse mogelijk voor een stabielere economische basis. Reusens toont tevens aan dat minstens zeven van de 31 bestudeerde vroedvrouwen uit het begin van de 20ste eeuw een tweede beroep hadden⁹⁹. In de gerechtelijke dossiers werden eventuele bijberoepen van vroedvrouwen niet vermeld, maar het is aannemelijk dat verschillende vrouwen een bijbaan hadden.

Omgekeerd suggereren de rechtszaken wel dat achterwaring slechts een bijverdienste was. Alle achterwaarsters oefenden een hoofdberoep uit als ongeschoold werkvrouw of textielwerkster. Uit het correctionele dossier tegen Julie Nachtegalee blijkt bovendien dat zij in een periode van zeven maand slechts zeven bevallingen bijstond. Ook uit de zaak tegen Marie Verbanck blijkt een gemiddelde van ongeveer één bevalling per maand¹⁰⁰. Uiteraard hadden verdachten van onwettige uitoefening van de vroedkunde er alle belang bij hun aandeel te minimaliseren, maar uit het onderzoek bleek wel dat zes van de zeven gekende patiëntes, voor hun eerdere bevalling wel de hulp van een wettige vroedvrouw hadden ingeroepen. De beperkte beschikbaarheid van de officiële vroedvrouw zou de reden zijn geweest om uitzonderlijk een achterwaarster in te schakelen. Het lijkt er dus niet op dat achterwaarsters systematisch alle bevallingen van hun wettige tegenhangers ‘inpikten’.

Beschikbaarheid

Zoals blijkt uit de vorige paragraaf, haalden sommige verdachten en getuigen in infanticidezaken de onbeschikbaarheid van vroedvrouwen aan als reden om bij de bevalling voor een achterwaarster te kiezen: vroedvrouwen waren vaak te druk bezet omdat ze meerdere gemeenten onder hun

hoede hadden of te ver weg woonden om tijdig ter plekke te zijn. Op basis van de dossiers ontstaat dus het beeld van de drukbezette plattelandsvroedvrouw. Het is moeilijk in te schatten hoezeer dit overeenkomt met de werkelijkheid. Wellicht was de werklust sterk contextafhankelijk. Cijfers over medische bezetting kunnen hierover een idee geven, maar zijn slechts ruwe schattingen van de reële belasting: het blijft bijvoorbeeld onduidelijk welke dorpen plattelandsvroedvrouwen allemaal onder hun hoede hadden. In Oost- en West-Vlaanderen zijn echter twee registers van vroedvrouwen bewaard waarin ze alle bijgestane bevallingen bijhielden. Het eerste register, van de hand van Joanna Mestdagh uit Dudzele, beslaat de periode 1831-1892¹⁰¹. Dudzele was een klein dorp van ongeveer 2000 inwoners waar twee vroedvrouwen actief waren. Ze verrichtten dan ook slechts gemiddeld zo’n 30 bevallingen per jaar. Het tweede register stamt uit de eerste helft van de 20ste eeuw en is van Virginie Verbiest uit Eeklo¹⁰². De provinciestad had ongeveer 14.000 inwoners en Virginie was er lange tijd de enige vroedvrouw. Zij verrichtte heel wat meer bevallingen per jaar; gemiddeld ongeveer 125. Het maximaal aantal bevallingen dat zij op één dag bijstond was vijf. De werkdruk kon dus sterk verschillen naargelang de specifieke context waarin de vroedvrouw werkte. Bevallingen begeleiden was voor achterwaarsters slechts een occasionele bijverdienste, maar voor sommige vroedvrouwen gold het dus wellicht als een fulltime job.

Onbeschikbaarheid van vroedvrouwen wordt in de bronnen genoemd als de belangrijkste reden om voor een achterwaarster te opteren. Bij een bevalling in Zulte in 1829 werd eerst achterwaarster Marie De Cabooter gehaald en werd pas in tweede instantie vroedvrouw Joanna Vandeweghe

99. REUSENS, *Een profiel*, p. 103-107.

100. Zaak tegen Julie Nachtegalee – Nazareth 1892 (RA Gent, *Rechtbank van Eerste Aanleg Gent*, Correctionele rechtbank Gent, dossiernr. 80019; (RA Gent, *Rechtbank van eerste Aanleg Gent*, Correctionele rechtbank Gent, dossiernr. 95124).

101. RA Brugge, Kerkfabriek Dudzele (TBO 21), nr. 730: *Handboek van een vroedvrouw, ontvangsten van verlenen van bijstand bij bevallingen*.

102. DECLERCQ, “Virginie Verbiest”.

verwittigd¹⁰³. Marie woonde in de buurt van de kraamvrouw, in tegenstelling tot de in een buurdorp wonende vroedvrouw, en kon dus sneller ter plaatse komen. Het feit dat de gediplomeerde vroedvrouw uiteindelijk alsnog verwittigd werd, duidt erop dat het beroep doen op een achterwaarster in noodgevallen in zekere mate getoleerd werd. Mathilde Mufaux getuigt: “Over drie maanden kwam ik in het kraambed daar het er gauw op toe ging en wij zo ver van eene vroedvrouw verwijderd zijn, deed ik aanstonds Julie Nachtegale roepen en deze vrouw bracht mijn kind¹⁰⁴. De andere klanten van Julie gaven gelijkaardige verklaringen. Zij woonden, net als Julie, in de wijk Tapuit tussen Kruishoutem en Nazareth. Rosalie Versele haalde zelfs de medische risico’s van de bevalling aan als argument “dat wij moesten om de vroedvrouw gaan zou moeder en kind somtijds kunnen dood zijn vooraleer zij daar is”. Deze vrouwen hadden zelf een strafbaar feit begaan echter door zich te laten assisteren door een achterwaarster en trachtten dat te vergelijken. Uiteraard moet men deze verklaringen dus steeds zien binnen de gerechtelijke context waarin zij gedaan werden.

Toch zijn er aanwijzingen dat de onbeschikbaarheid van een vroedvrouw soms wel degelijk de reden was om een achterwaarster te kiezen. In het geval van Julie bevestigde het gerechtelijk onderzoek dat het vanuit Kruishoutem of Nazareth een uur duurde om ter plekke te zijn en dat de meeste van Julie’s patiëntes eerder waren bevallen met de hulp van een vroedvrouw. Romanie Van Meehaeghe had al twee keer de hulp van een vroedvrouw ingeroepen, maar die kwam telkens pas aan om nog de nageboorte te verlossen. In andere geval-

len, gaven de vroedvrouwen zelf te kennen dat ze geregeld bezet waren. Constantia Luysse stelde het als volgt: “Telkens heeft die vrouw mij verwittigd eenen geruime tijd te vooren. ’t Is te zeggen eenen maand of drie min of meer gelijk de menschen allemaal doen. [...] Natuurlijk vragen de vrouwen die in dien staat zijn de vroedvrouw eenigen tijd op voorhand, om zeker te zijn van haar te hebben. Had zij zoo niet gedaan dan had zij telkens gereskeerd te hebben van mij niet thuis te vinden¹⁰⁵. Ook in andere infanticidedossiers zijn er aanwijzingen dat gediplomeerde vroedvrouwen van de ene verlossing naar de andere gingen. Een getuige in een kindermoordzaak stelde: “De vroedvrouw kon niet weg en raadde de moeder aan om iemand anders te zenden of een accoucheur te doen halen¹⁰⁶. Caroline Vandeweghe werd opgeroepen door de vader van een kraamvrouw “bezig zijnde met hare ambt te verrichten¹⁰⁷. De man ging de vroedvrouw dus halen op het moment dat zij een andere bevalling aan het begeleiden was. Ook Barbara Sion moest zich na een postnataal onderzoek onmiddellijk naar een andere vrouw begeven, die op het punt stond te bevallen¹⁰⁸. Hoewel de gegevens schaars zijn, bevatten onze bronnen aanwijzingen dat het bij achterwaarsters – met uitzondering degenen die een pensioen voor zwangere vrouwen uitbaatten – niet de gewoonte was om ze op voorhand te boeken. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de getuigenis van achterwaarster Anna Marie Polet: “De dochter Van der Steen had mij niet gevraagd voor haer bij te staen in haer kinderbed waer van kwestie. Ik ben op den laten oogeblick ontboden geweest¹⁰⁹.

Desondanks laten de getuigenissen zien dat er een hiërarchie bestond tussen vroedvrouw en

103. Zaak tegen Theresia Avet (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 394, dossiernr. 4116).

104. Zaak tegen Julie Nachtegale – Nazareth 1892 (RA Gent, *Rechtbank van Eerste Aanleg Gent*, Correctionele rechtbank Gent, dossiernr. 80019).

105. Zaak tegen Marie Louise Vergauwen - Nieuwkerken 1888 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 688, dossiernr. 7347).

106. Zaak Brugge 1848 (RA Brugge, *Hof van Assisen West-Vlaanderen*, doos 558, dossiernr. 2568).

107. Zaak tegen Theresia Avet (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 394, dossiernr. 4116).

108. Zaak tegen Amelie Zwart (Rijksarchief Beveren-Waas, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 604, dossiernr. 5958).

109. Zaak tegen Marie Joanna Van der Steen – Wieze 1862 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 588, dossiernr. 5818).

achterwaarster. Vroedvrouw Marie Watton verklaarde bijvoorbeeld dat achterwaarster Barbara Van Overtvelde – “die veel kinderen gehad heeft” en had “kunnen een hand toesteken hebben” – de kraamvrouw niet had willen helpen, omdat ze wist dat Marie onderweg was¹¹⁰. Men had in eerste instantie Barbara, die vlakbij de kraamvrouw woonde, gehaald vooraleer men ook de vroedvrouw, die verder weg woonde, opriep. Barbara vertrok ook daadwerkelijk van zodra de vroedvrouw aankwam. Het optreden van de achterwaarster als verlosster werd dus slechts gedoogd zolang de vroedvrouw niet paraat was. In enkele gevallen kan zelfs gewag worden gemaakt van een zekere samenwerking, zij het in een gelijkwaardig hiërarchisch verband. Uit de eerder genoemde verklaring van achterwaarster Marie Van Ranst bleek dat mevrouw Basteels verlost was door vroedvrouw Sidonie Baro, maar postnatale zorg kreeg toegediend door Marie¹¹¹. Vroedvrouw Eulalie Van Damme verwees naar de vraag van een patiënte die zich informeerde of de achterwaarster de vroedvrouw diende te verwittigen bij een nakende bevalling: “Is het waer dat gij gezegd hebt dat indien ik een kind kocht, de zwarte piete [de achterwaarster], Sophie Verbayens, belast was van om u te komen?”¹¹². Deze voorbeelden lijken te wijzen op een complementaire rol van vroedvrouwen en achterwaarsters bij thuisbevallingen: vroedvrouwen verzorgden de eigenlijke bevalling en achterwaarsters verleenden bijkomende kraamzorg. Dit was op zich niet illegaal: het verlenen van pre- en postnatale zorg tegen betaling was wettelijk zolang men geen hand toestak bij de eigenlijke geboorte. Het is dan ook niet verwonderlijk dat een politieofficier de pas bevallen dochter van een getuige doorverwees naar een achterwaarster: “Wij doen hem opmerken dat hij

in alle geval Pharailde bij zijn schoonmoeder kon doen verzorgen en ze daar doen blijven zo veel te meer dat het een achterwaarster is”¹¹³. Door de zachtere zorgtaken over te laten aan een achterwaarster, konden drukbezette vroedvrouwen kostbare tijd uitsparen. Wanneer achterwaarsters evenwel optraden als ‘vervangster’ van de vroedvrouw, een praktijk die minstens door sommige vroedvrouwen getolereerd werd, was er wel sprake van een misdrijf.

Dienstverlening

De hoofdtaak van vroedvrouwen bestond erin vrouwen bij te staan tijdens de bevalling. Gediplomeerde vroedvrouwen hadden daarnaast verschillende legale nevenactiviteiten, zoals het officieel vaststellen van zwangerschappen en recente bevallingen. Deze activiteiten waren niet vatbaar voor concurrentie door achterwaarsters – vermits deze in de illegaliteit handelden – maar ze waren ook zeldzaam en weinig lucratief. Wat wellicht frequenter voorkwam, was het verlenen van uiteenlopende vormen van pre- en postnatale zorg. Aangezien de wetgeving de nadruk legde op medische verrichtingen tijdens de bevalling, liet dit juridische ruimte voor achterwaarsters om zich op dit vlak te ontpoppen tot geduchte concurrentes van vroedvrouwen.

In het voorgaande onderdeel werd reeds duidelijk dat sommige achterwaarsters wel degelijk een ruimere dienstverlening aanboden dan vroedvrouwen. Vroedvrouwen werden doorgaans drie maand voor de bevalling voor het eerst gecontacteerd en legden na de baring nog hoogstens twee à drie bezoeken af om de situatie op te volgen¹¹⁴. In sommige geval-

110. Zaak Bellinck – Ronse 1893 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 713, dossiernr. 7453).

111. Zaak tegen Florence, Sidonie en Marie Baro – Dendermonde 1896 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 726, dossiernr. 7533).

112. Zaak tegen Leonie Regolle – Sint-Denijs 1881 (RA Gent, *Hof van Assisen West-Vlaanderen*, doos 707, dossiernr. 8).

113. Zaak tegen Pharailde Michiels – Waasmunster 1896 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 722, dossiernr. 7510).

114. Zie bijvoorbeeld: Zaak tegen Julie Vandermeersen – Hamme 1864 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 593, dossiernr. 5857); Zaak tegen Franciska De Maeze – 1846 Mendonk (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 523, dossiernr. 5216); Zaak Bredene 1861 (RA Brugge, *Hof van Assisen West-Vlaanderen*, doos 641, dossiernr. 3233); Zaak Lichtervelde 1889 (RA Brugge, *Hof van Assisen West-Vlaanderen*, doos 742, dossiernr. 79).

len beperkte hun tussenkomst zich tot de eigenlijke verlossing¹¹⁵. Achterwaarsters, daarentegen, bleven vaker voor een langere periode bij moeder en kind en traden op als kraamverzorgsters.¹¹⁶ Marie Troch verbleef al zes dagen in de woning van Van Der Stoppel om mevrouw te ‘achterwaren’ wanneer men haar verklaring kwam afnemen¹¹⁷. Louise Verstraete verbleef twee dagen bij de familie Verplaeze voor men haar ondervroeg. Ze had slechts twee keer de woning verlaten en dat maar telkens voor een half uurtje¹¹⁸.

Die taakverdeling tussen vroedvrouwen en achterwaarsters blijkt ook inzake de uitbating van pensions voor zwangere vrouwen. Het openhouden van een kosthuis waar vrouwen konden bevallen was op zich niet strafbaar, maar dergelijke opvanghuizen werden geassocieerd met illegale activiteiten. Vrouwen zochten er immers de anonimiteit op: de meeste vaste pensions vond men in stedelijke omgevingen, maar het merendeel van de vrouwen die er beviel was van rurale origine. Het waren bovendien vooral ongehuwde vrouwen die hier een onderkomen zochten. Deze beoogde anonimiteit stond haaks op artikelen 361 en 555 van het strafwetboek van 1867, die bepaalden dat wie kamers verhuurde een namenregister moest bijhouden en dat wie bij een geboorte aanwezig was binnen de drie dagen aangifte moest doen bij de burgerlijke stand. Door deze interne contradictie werden pensions als verdacht beschouwd omdat het risico op clandestiene activiteiten (te vondeling leggen, abortus, etc.) reëel leek.

In de gerechtelijke dossiers vinden we zowel voorbeelden van vroedvrouwen als van achterwaarsters die overnachtingsmogelijkheden ter beschikking stelden, gaande van occasionele slaappleaatsen tot heuse pensions. Deze laatste, waarvan er twee werden uitgebaat door gediplomeerde vroedvrouwen, vinden we in drie dossiers terug¹¹⁹. Ook andere bronnen suggereren het bestaan van kosthuizen bij gediplomeerde vroedvrouwen: in de bevolkingsregisters van Lochristi werden tussen 1911 en 1920 vier onwettige kinderen geregistreerd op het adres van de alleenwonende vroedvrouw Marie Van Bastelaere¹²⁰. Na analyse van de geboorteakten bleek het te gaan om kinderen van vier verschillende (migranten)vrouwen die in het huis van Marie waren geboren. Na haar huwelijk werden bij Marie thuis geen ‘vreemde’ kinderen meer geboren. Het is dus aannemelijk dat zij tegen vergoeding onderdak bood aan zwangere vrouwen om een centje bij te verdienen zolang zij alleen in haar levensonderhoud moest voorzien. Uit de gerechtelijke dossiers blijkt dat de pensions gerund door vroedvrouwen opmerkelijk duurder waren dan deze van achterwaarsters. Vroedvrouwen kregen twee à drie frank per dag, terwijl achterwaarster Seraphine Paermentier slechts 0,75 tot 1 frank kreeg¹²¹. Toch betekende dit niet noodzakelijk concurrentie voor vroedvrouwen. Er kon voor een vroedvrouw immers ook een gunstige samenwerking met een achterwaarster worden uitgewerkt. Seraphine Parmentier vermeldde in haar verklaring dat een vroedvrouw al drie of vier meisjes bij haar had laten verblijven in Kortrijk:

115. Zaak tegen Charlotte Meganck – Nevele 1872 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 614, dossiernr. 6026).

116. Al mag dit ook niet veralgemeend worden. De context van de bronnen zorgde ervoor dat vele verdachten hun zwangerschap geheim probeerden houden. Sommige achterwaarsters leverden dan ook slechts minimale opvolging, zoals bijvoorbeeld Anna Polet in de zaak tegen Marie Joanna Van der Steen – Wieze 1862 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 588, dossiernr. 5818): “Toen het kind gekuist en gewassen was heb ik het haar gegeven en heb ik het huis verlaten. S’anderdaags heb ik het kind na den doop gedragen en zoo als den vorigen nacht was er niemand anders in het huis van Van der Steen en zijne dochter”.

117. Zaak tegen Elodie Vermeer - Desteldonk 1882 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 652, dossiernr. 7207).

118. Zaak tegen Marie Nottebaert – Zeveren 1880 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 644, dossiernr. 7141).

119. Zaak tegen Florence, Sidonie en Marie Baro – Dendermonde 1896 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 726, dossiernr. 7533); Zaak tegen Coleta De Plancke – Kortrijk 1864 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 594, dossiernr. 5864); Zaak tegen Eulalie Van Dycke – Brugge 1858 (RA Brugge, *Rechtbank van Eerste Aanleg Brugge*, Correctionele rechtbank Brugge, dossiernr. 2609).

120. REUSENS, *Een profiel*, p. 104-105.

121. Zaak tegen Coleta De Plancke – Kortrijk 1864 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 594, dossiernr. 5864).

“Een zekere Therese wiens toenaem ik niet weet en die beist dat [terwijl] ik in Kortrijk woonde, vroedvrouw in de Ressegemstraet was, maer die sedert naer Frankrijk gaen wonen is, heeft ook drij of vier meiskens in mijn huis geaccoucheerd”. Het bood de vroedvrouw de mogelijkheid om zonder zelf de opvanglast te dragen de inkomsten van potentiële klanten niet te verliezen. Door het samenwerken met Seraphine gingen deze vrouwen niet naar andere concurrenten en was de vroedvrouw verzekerd van de inkomsten van de bevalling.

Ook in gevallen van meer occasionele opvang valt een opvallende samenwerking tussen achterwaasters en gemachtigde vroedvrouwen op te merken. Achterwaaster Rosalie Hanabalck uit Nevele getuigt in 1872: “Charlotte Meganck heeft bij mij ingewoond van de maand september 1800 zeventig tot in de maand november 1800 een en zeventig. In de loop van de maand february van gezeide laatste jaar heeft zij in mijnen huis een kind gebaard: tijdens de baring was ik en een zekere Valentine Schaubroek, vroedvrouw wonende te Nevele tegenwoordig. Het geboren kind was slap en week; er was bijna geen leven van het zelfde te zien en de vroedvrouw meende zelf dat het geene dag zou geleefd hebben; drij weken nadien is het gestorven; geen geneesheer is bij het kind geroepen geworden”¹²². In de pensions lijkt dus een gelijkaardige taakverdeling te bestaan dan bij thuisbevallingen: de vroedvrouw verzorgde de eigenlijke verlossing en de achterwaasters dienden pre- en postnatale zorgen toe.

VI. De geneesheer als derde speler

Tijdens de tweede fase van de medicalisering, vanaf 1803, werd de gediplomeerde vroedvrouw formeel ondergeschikt gemaakt aan de arts. Geneesheren waren verantwoordelijk voor de opleiding van en de controle op vroedvrouwen.

De kerntaak van vroedvrouwen werd beperkt tot het begeleiden van natuurlijke bevallingen. In geval van complicaties moest zij een arts raadplegen. Het optreden van achterwaasters kon in geen geval getolereerd worden. Dit waren althans de voorschriften. Bronnen van vroedvrouwenorganisaties – die pas vanaf de 20ste eeuw voorhanden zijn – suggereren echter dat de praktijk hier danig van kon afwijken. In het *Vroedvrouwentijdschrift* werd geregeld geklaagd over samenwerking tussen artsen en achterwaasters, waarbij de achterwaaster de bevalling leidde en de arts na de geboorte de kraamvrouw opzocht en het verplichte geboortebriefje tekende¹²³. De arts hoefde op die manier de vrouwen niet urenlang bij te staan maar kregen wel een deel van de vergoeding. Deze gevallen waren nog schadelijker voor vroedvrouwen dan eventuele concurrentie van een achterwaaster: het ging immers om een medische autoriteit die *traditionele* praktijken in stand hield. Het is niet ondenkbaar dat hiervan in de 19de eeuw ook voorbeelden te vinden zijn.

De arts was in deze gevallen eerder een rem op dan een behoeder van de medicalisering. Het is dus nodig ook de rol van de lokale artsen in de geboortepraktijk te onderzoeken. In de dossiers is inderdaad één duidelijk en uitgebreid omschreven voorbeeld van bovenstaande illegitieme samenwerking te vinden: het correctionele dossier rond Marie Verbanck, alias *Mie Kappetein*¹²⁴. Verbanck, dagloonster van beroep, werd in 1897 veroordeeld tot een geldboete van 3,5 frank voor onwettige uitoefening van vroedkunde. De zaak kwam aan het licht doordat twee vroedvrouwen elk een brief schreven naar de plaatselijke politiecommissaris over Marie's illegale activiteiten. Uit de getuigenverklaringen van haar klanten bleek dat Marie samenwerkte met een arts, dr. Vrielinck, die een dag na de bevalling de kraamvrouw kwam onderzoeken. Opvallend is dat de arts niet als medeverdachte of getuige werd gehoord en bijgevolg ook niet werd veroordeeld.

122. Zaak tegen Charlotte Meganck – Nevele 1872 (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 614, dossiernr. 6026).

123. DE GRAEVE, “Gefnuikte zelfstandigheid”, p. 145.

124. Zaak tegen Marie Verbanck – Gent 1897 (RA Gent, *Rechtbank van Eerste aanleg Gent*, Correctionele Rechtbank, dossiernr. 95124).

Er is een tweede geval waarin een arts, Pieter Declercq, betrokken was bij illegale activiteiten, dit maal in samenwerking met zijn echtgenote, gediplomeerd vroedvrouw Joanna Demey¹²⁵. De feiten gebeurden in 1848. Declercq en Demey verrichten samen vruchtafdrijvingen: Demey gaf de moeder eerst een aborterend drankje. Wanneer dit geen effect had, assisteerde ze haar man bij de operatieve abortus. De uitkomst van deze zaak is niet bekend.

Op deze twee opmerkelijke voorbeelden na, komen artsen in het algemeen nauwelijks aan bod in de gerechtelijke dossiers wanneer het gaat over het begeleiden van bevallingen. De rol van de geneesheer blijft veelal beperkt tot nevenactiviteiten, zoals het verrichten van pre- of post-natale onderzoeken of het doorverwijzen van zwangere vrouwen naar pensions. Slechts in drie gevallen werd nog kort werd verwezen naar de relatie tussen arts en vroedvrouw of achterwaarderster bij het bijstaan van geboorten. Een vrouw rechtvaardigde haar keuze voor achterwaarderster Julie Nachtegale als volgt: “Als men een doctor vraagt moet men dan nog een vrouwpersoon hebben en dat is kostelijk”¹²⁶. Dit lijkt te suggereren dat de arts in deze gemeente enkel samen met een vroedvrouw verlossingen deed. In een ander geval werd melding gemaakt van een achterwaarderster, Vica Declercq, die in het verleden veroordeeld was voor onwettige uitoefening van de vroedkunde omdat ze klanten ‘stal’ van een arts¹²⁷. Bij een andere bevalling dreigde Vica te vertrekken toen de kraamvrouw een arts wilde ontbieden. In Zele hielp achterwaarderster Melanie Thienpondt een pas bevallen vrouw met de nageboorte¹²⁸. Een dag later kwam de plaatselijk arts langs: “Ik heb hem alles getoond en hij zegde mij er goed op te passen”.

Op basis van dit beperkt aantal voorbeelden kunnen geen eenduidige vaststellingen worden gedaan inzake de verhouding tussen geneesheren, vroedvrouwen en achterwaardersters. Wat wel opvalt is dat drie van de vier bovenstaande gevallen waarin een arts een duidelijke rol opnam in een stedelijke context te situeren zijn: Verbanck en Vrielinck werkten in Gent, Declercq en Demey in Brugge en Vica Declercq snoopte klanten af van een arts in Kortrijk. Ook de gevallen waarin artsen vrouwen doorverwezen naar pensions situeren zich in de stad. Op het platteland waren veel minder artsen dan in de stad. Wellicht moesten zij zich daar dan ook met andere zaken bezig houden en lieten zij bevallingen liever over aan vroedvrouwen (en eventueel achterwaardersters). Vandaar dat zij wellicht minder in de getuigenissen rond geboortepraktijken verschijnen. De meeste van onze dossiers situeren zich immers op het platteland of in kleine steden. In grotere steden viel voor artsen veel meer te verdienen en was de kans op interactie met vrouwelijke verloskundigen wellicht groter.

VII. Conclusie

De 19de eeuw valt ongeveer samen met de tweede fase van de medicalisering in onze contreien, waarin de bevoegdheden van verschillende medisch geschoolden wettelijk en op nationaal niveau vastgelegd werden. Onder impuls van hoge zuigelingensterfte was geboorte één van de levensdomeinen die gemedicaliseerd werd. Ongeschoolde, *traditionele vroedvrouwen* (‘achterwaardersters’ in onze bronnen) mochten niet langer praktiseren. Enkel vrouwen die een erkende opleiding volgden en examen aflegden, mochten nog legitiem bevallingen begeleiden. Zij werden

125. Zaak Brugge 1848 (RA Brugge, *Hof van Assisen West-Vlaanderen*, doos 558, dossiernr. 2586).

126. Zaak tegen Julie Nachtegale – Nazareth 1892 (RA Gent, *Rechtbank van Eerste Aanleg Gent*, Correctionele rechtbank Gent, dossiernr. 80019).

127. Zaak Kortrijk 1887 (RA Brugge, *Hof van Assisen West-Vlaanderen*, doos 736, dossiernr. 37).

128. Zaak Zele 1893 – (RA Gent, *Hof van Assisen Oost-Vlaanderen*, doos 712, dossiernr. 7450).

gezien als exponenten van medicalisering, die kennis over hygiëne en kraamzorg bij brede bevolkingslagen moesten verspreiden. Bovenaan de hiërarchie stond de universitair geschoolde arts die controle uitoefende op de vroedvrouwen. Toch bleven achterwaarsters gedurende de 19de eeuw actief, vooral op het platteland, hoewel dit strafbaar was.

Volgens de literatuur, die zich in hoofdzaak baseert op geneeskundige verslagen, verliep de medicalisering op het platteland dan ook moeizaam omdat achterwaarsters een rem op de modernisering en concurrenten voor de vroedvrouwen vormden. De dynamieken van dergelijke processen kunnen enkel echt diepgaand worden geanalyseerd aan de hand van bronnen die rechtstreeks over de geboortepraktijk berichten. Dat is echter nog maar zelden gebeurd. In deze bijdrage onderzochten wij enkele aspecten van de verschillen en interactie tussen vroedvrouwen, achterwaarsters en artsen aan de hand van getuigenverslagen uit 54 gerechtelijke dossiers rond kindermoord en onwettige uitoefening van de geneeskunde.

Dit artikel is verkennend en laat niet toe om sterke conclusies te trekken aangaande het medicaliseringsproces in België. Het bevat evenwel een exploratieve analyse die enkele relevante aspecten van de bevallingspraktijk belicht aan de hand van voorbeelden die wel de complexiteit van de medicalisering illustreren. In eerste instantie lag de focus op gelijkenissen en verschillen in de maatschappelijke positie van vroedvrouwen en achterwaarsters. Hoewel onze gegevens geen volledige profielanalyse toelieten, zagen we in de sterk verschillende alfabetiseringsgraad toch een indicatie dat vroedvrouwen een iets betere sociale positie bekleedden dan achterwaarsters. Vervolgens focusten we op een drietal mogelijke verschillen in geboortepraktijken tussen vroedvrouwen en achterwaarsters die het blijvend succes van deze laatste mogelijk verklaren. Inzake de kostprijs van een bevalling kon niet duidelijk vastgesteld worden dat achterwaarsters goedkopere tarieven hanteerden dan vroedvrouwen. De beperkte beschikbaarheid van vroedvrouwen, daarentegen, lijkt in

sommige gevallen wel een waarachtig argument te zijn om de keuze voor een achterwaarster te verklaren. Dit moet evenwel met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd worden en was wellicht echter sterk contextafhankelijk. Wat betreft de aard van de verstrekte zorg suggereren de dossiers dat er ruimte bestond voor hiërarchische samenwerking waarbij de vroedvrouw optrad als verloskundige en de achterwaarster de rol van kraamverzorgster op zich nam. De rolverhouding van artsen ten opzichte van vroedvrouwen en achterwaarsters in de praktijk blijft onduidelijk. De verwijzingen in de bronnen zijn summier en niet eenduidig. Opvallend is wel dat artsen vooral vertegenwoordigd zijn in de stedelijke dossiers.

Aan de hand van gerechtelijke dossiers kan in elk geval een genuanceerder beeld van de vroedkundige praktijk tijdens de 19de eeuw worden geschetst. Een simplistisch beeld van de moderne arts en vroedvrouw als bestrijders van de traditionele achterwaarster gaat niet op. Het lijkt erop dat concurrentie en conflicten sterk contextafhankelijk waren en eerder optraden wanneer er een grotere concentratie medisch geschoolden aanwezig was. Achterwaarster Marie Verbanck werd, bijvoorbeeld, aangeklaagd door twee vroedvrouwen uit de buurt. Marie handelde als vaste rechterhand van een arts en minder op occasionele basis, zoals andere achterwaarsters. Vica Declercq werd veroordeeld nadat ze klanten van een lokale arts had ingepikt. Ook in het geval van Julie Nachtegale was er sprake van bevallingen, waarover de moeders reeds met een geschoolde vroedvrouw of arts afspraken hadden gemaakt. Veelal echter leek de verspreiding van moderne medische kennis en praktijken hand in hand te gaan met de overlevering van traditionele opvattingen en gebruiken. Dat is van belang om de maatschappelijke rol van vroedvrouwen als tussenpersonen te begrijpen en te verklaren waarom ongediplomeerde vrouwen zo lang actief konden blijven in het domein van de verloskunde. Een eerste stap is gezet om de geboortepraktijk van onderuit te bestuderen. Verder onderzoek is nodig naar de achterliggende factoren van de vastgestelde variatie in houdingen en verhoudingen.

Christa Matthys is doctor in de Geschiedenis (Universiteit Gent, 2012). Zij was tot 2017 als Postdoctoraal Onderzoeker van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen (FWO) verbonden aan de Vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Gent. Eerder werkte zij aan het Max Planck Instituut voor Demografisch Onderzoek in Rostock (Duitsland). Zij publiceert over dienstpersoneel, vruchtbaarheidsgedrag en gezondheid van moeders tijdens de lange 19de eeuw.

Soetkin Gryson is master in de Geschiedenis (Universiteit Gent, 2009). Zij werkt als coördinator bij kinderopvangdienst Pietje Pek.

